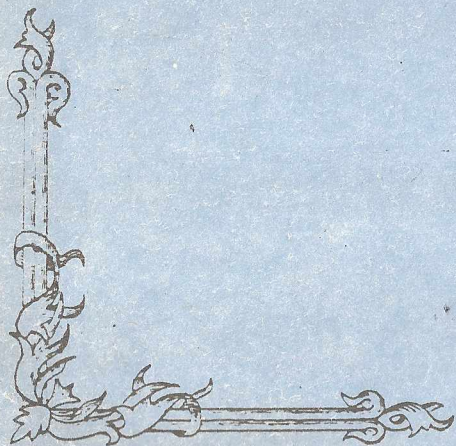

ВИДАТНІ
ЖІНКИ
УКРАЇНИ
X-XVII

А. А. Матрос

94 (477)

1834

Видатні
жінки
України
X-XVII ст.

о/и

Дніпропетровськ
«Січ» 1995

У пропонованих нарисах висвітлюються обставини особистого життя, напрями політичної, державної та громадської діяльності славетних жінок української землі в X-XVII ст., які розглянуто на тлі міжнародних і міждержавних взаємин.

Автор щиро вдячний Благодійно-комерційному центру «Милосердя» (ген. директор Рябов О. М.) за фінансову підтримку видання книги.

Сприяли створенню книги добродій Г. Гусейнов, активісти студентських пошуково-дослідницьких груп факультетів української і російської філології, індустріально-педагогічного, які здійснювали попередню систематизацію фактичного історичного матеріалу, виконали певну художньо-технічну роботу до рукопису нашої праці.

Книга «Видатні жінки України X-XVII ст.» підготовлена на замовлення Дніпропетровського обласного управління освіти й рекомендована як експериментальний навчальний посібник з історії України для середніх шкіл.

Рецензенти: д-р істор. наук Ю. А. Мицик
канд. істор. наук О. А. Удод.

ISBN 5-7775-0593-7

© Матрос А. А., 1995

М 1805080000_000
219_95

ПЕРЕДМОВА

Надзвичайно складний і тяжкий історичний шлях України сягає глибини віків. Свідки тих далеких часів — археологічні знахідки, літописи, документальні та літературні джерела — вивчені недостатньо. Донедавна історія України розглядалася односторонньо, під кутом зору, який не передбачав об'єктивного відтворення самотвора власних чинників, явищ, подій, процесів, що суттєво вплинули на формування української нації, її суспільних, культурних та духовних особливостей життя.

Важливу роль в українській історії завжди відігравали жінки, які мали великі можливості займати чільну позицію в прогресивному поступі України.

З часів трипільської культури (VI-III тисячоліття до н.е.) жінки української землі стають берегинями роду, незаперечними авторитетами і майстринями у створенні матеріальних і духовних набутоків суспільства. З початку нашої доби, коли цивілізовані європейські народи стали на шлях державотворення, почали формувати свої духовні та моральні цінності, на землях сучасної України складаються перші племінні союзи східних слов'ян, виникає ранньофеодальна держава — Київська Русь зі своїми правовими і духовними засадами, культурними традиціями, основаними на здобутках праукраїнців. Із часів піднесення Київської держави (X-XI ст.) до нас дійшли звістки про перших славних жінок.

В ґрунтовній, побудованій на історичних документах та наукових розвідках, праці Наталії Полонської-Василенко стверджується. З середини X століття історія дає приклади високого положення жінки в суспільстві України: жінки висилали своїх послів підписувати договори з греками, володіли маєтностями, містамв, нарешті правління Ольги протягом близько 20 років — все це свідчить про рівноправність жінок з чоловіками. Далі бачимо дочку Володимира, Предславу, яка повідомляла листом Ярослава про захоплення влади Святополком; Анну Ярославну на престолі Франції, яка дивувала пап Ватикану своїми чеснотами; культурних жінок, що дбали за освіту людності, як Янка Всеволодівна, Євфросина Полоцька, що влаштували школи; Євфросину Чернітівську, що вивчала філософію, риторичку і мала освіту «не гіршу за апінську».*

* Тут мабуть в розумінні античної

Жінки брали участь у церковних справах. Та ж Янка Всеволодівна їздила до Царгороду закликати митрополита і, очевидно, сама обрала його. Верхуслава, жінка Ростислава Рюриковича, брала до серця церковні питання, намагалася «поставити» на єпископа ченця Києво-Печерського монастиря, й оплатила за це велику суму грекові — митрополиту. Княгиня Анастасія, онука Ізяслава I, відписала все своє майно Києво-Печерському монастиреві («до повойника»).

Княгині брали участь в політиці: київське віче обирає 1097 року вдову Всеволода для дипломатичних переговорів з Володимиром Мономахом; Святослав Всеволодович радиться лише з жінкою, без бояр; Володимир Василькович доручає жінці вести переговори з Конрадом Мазовецьким; вдова Романа (Мстиславовича), 15 років вела складну політику, щоб зберегти Галицько-Волинське князівство для синів. (Зокрема її зусилля сприяли приходу до влади славно відомого Данила Галицького). Див.: — Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. I. До середини XVII століття. К.: Либідь, 1992. — С. 253-254.

Зауважимо, високе суспільне становище жінки в Київській Русі (що сприяло їх активній політичній, громадській діяльності) було затверджено головним законом держави — «Руською Правдою». На думку більшості авторитетних дослідників історії і права України ця збірка законів, упорядкована Ярославом Мудрим в XI столітті, не мала рівного документа в середньовічній Європі, де б так всебічно гарантувалися правові, демократичні норми взаємин між людьми.

З великої когорти видатних жінок доби Київської Русі, подаємо оповіді про велику княгиню Ольгу, доньку князя Ярослава Мудрого Анну та його онуку Євпраксію

Період феодальної роздробленості та монголо-татарської навали був позначений мужніми вчинками жінок — захисниць рідної землі. Однак надто короткі відомості, непослідовні згадки про їхнє громадсько-політичне життя поки що не дають змоги скласти оповідь про них. Однак, безперечно їх мужня суспільна позиція, жертвовність у боротьбі з грабіжницькими, руйнівними навалами кочових, варварських племен сприяла формуванню та розвитку повноцінного буття людності Центральної та Західної Європи.

Доба Відродження, Реформації (XIV-XVI ст.) в історії народів Європи була для українців порою тяжкої боротьби з підступними нападами кримських татар, турків, із

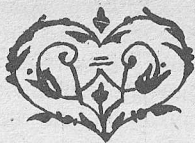
грабіжницькими навалами литовських, польських, угорських феодалів та великих московських князів. Якщо перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського (кінець XIV-початок XVI ст.) не спричинило до нищівних, протиприродних змін у суспільному житті українців, то всеохоплююча експансія Польщі (Речі Посполитої) із середини XVI до середини XVII ст. стала періодом постійного, виснажливого соціально-політичного, національного, релігійного гноблення.

Та величезне, часом надмірне напруження сил усього українського народу у боротьбі з іноземними ворогами, внутрішні соціально-політичні конфлікти не зупинили суспільного прогресу. Зовнішній загарбницький тиск на козацьку республіку — Україну викликав величезне, часом надмірне напруження сил всіх верств українського суспільства. Зокрема, — в роки великої визвольної війни (1648-1654) під проводом Б. З. Хмельницького, — дружини, матері козаків, селян, городян внесли вагомий внесок в бойові дії козацько-селянської армії славного гетьмана. Нерідко жінки брали до своїх рук оборону селища, міста, показуючи високі зразки мужності, самопожертви, ратного розуму й винахідливості. Вони успішно розв'язали нагальні життєві завдання скрутної години. Для чого видавали відповідні укази, документи: як зразок — універсал Ганни Золотаренко, дружини великого гетьмана Б. З. Хмельницького.

В другій половині XVII століття українські жінки мужньо відстоювали самобутні традиції, принципи, здобутки державного, культурного, духовного життя. Їх зусилля, не зважаючи на внутрішні труднощі й особливо тяжкі зовнішньополітичні обставини (зокрема, ігнорування, нехтування москвовим царем статей Переяславської угоди, грабіжницька політика турок, кримських татар), жили прогресивний поступ українського суспільства. Саме тоді — в XVI-XVIII ст. ♦ заявили про себе і видатні представниці жіноцтва, благородна діяльність яких не поступалася здобуткам суспільних сил розвинутих європейських держав, мала динамічний, революційний вплив на власну історію, на історію сусідніх і далеких народів, на поступ загальнолюдської цивілізації. Серед таких помітний слід залишили Настя Лісовська (Роксолана), Єлизавета Гулевич, Маруся Чурай, Марія Магдалина Мазепа, та інші.

Долі і діяння видатних жінок України X-XVII ст. мають велике пізнавальне, повчальне і виховне

значення для сучасників, оскільки їхнє життя є взірцем справжньої відданості й жертвності патріоток української землі.

ОЛЬГА ВЕЛИКА КНЯГИНЯ КИЇВСЬКА

Про походження та юність Ольги відомо дуже мало. Існує декілька легенд, наукових припущень щодо місця народження Ольги та її життя до одруження з київським князем Ігорем. Літописне свідчення повідомляє про те, що в 903 р. до Ігоря «привели жону від Пскова на ймення Ольга». За іншими джерелами, Ольга була донькою перевізника і одного разу перевозила Ігоря через річку. Молодий київський князь завів з нею «вільні розмови», але Ольга прочитала Ігорю цілу настанову про чисте кохання, примусила облишити «юнацьке мудрування своє», після чого він зрозумів, що кращої нареченої йому не знайти. Справді, Ігор побачив дуже гарну і сильну дівчину, що його приваблювало і глибоко схвилювало.

Частина дослідників висунула гіпотезу про болгарське походження Ольги. Їхні опоненти, посиляючись на філологічні аргументи, обґрунтовують королівське походження — норманське, стверджують, що вона дочка князя Олега. На підкріплення своєї думки вони звертають увагу на те, що Ользі беззастережно корилася варязька дружина, яка була на службі в київських правителів. Історик П. Ковалевський вказує на легкість, з якою Ольга зав'язала згодом приязні стосунки з німецьким королем Оттоном I, обмінялася з ним посольствами. Це свідчить про те, що вони були рівні за походженням. Проте вся її діяльність свідчить про слов'янське походження княгині.

Тому правильніше було б сказати, що Ольга народилася і провела дитячі роки за межами Києва, у середовищі східнослов'янської людності і була першою українською правителькою, яка залишила по собі славний слід.

Уперше Ольга з'являється на політичній арені після смерті свого чоловіка князя Ігоря. Вона правила від імені малолітнього сина Святослава (народився 942 р.). Із самого початку Ольга повноправна княгиня, правителька великої держави, де ще спалахували повстання проти центральної влади. Після смерті Ігоря (його убили повсталі древляни, з яких він хотів узяти повторну данину) Ольга жорстоко помстилася непокірним, хоча й мусила дещо обмежити збір данини. Все це сприяло тому, що протягом 20 років, доки правила Ольга, в державі було мирно і спокійно, бо ні літописи, ні чужоземні джерела не згадують про будь-які зворушення.

Слід зважити й на те, що це було Х ст. — розквіт Середньовіччя, коли в усій Європі панувала фізична сила, кожен володар був насамперед воєначальником. І ось на київському престолі жінка, за тогочасними поняттями — стара (за літописними згадками, Ользі було понад 50 років, хоч хронологія в цьому плані не заслуговує повної довіри), і все ж унікальність цієї жінки змушує прийняти характеристику сучасників Ольги як наймудрішою серед людей.

З іншого боку, треба уявити, на якому високому рівні культури і моралі стояла людність держави, аби беззастережно коритися владі старої, слабкої жінки, шанувати розум і душевну красу в добу панування фізичної сили. Внутрішня сила Ольги природно поєднувалася з непересіченими організаторськими здібностями у веденні господарських і державних справ. На відміну від Олега, Ігоря, які багато воювали з сусідами, Ольга всю свою увагу передусім зосередила на внутрішньому житті Київської держави. Вона особисто побувала в підкорених нею і попередниками племенах, не боячись замаху чи повстання. Вона заклала нові міста, села і погости, призначила своїх правителів.

Ольга першою серед київських князів спробувала ввести порядок щодо данини: встановила норми податків — «устави», «уроки», «оброки», «дані». У Х ст. всі вони мали окреме значення. Трагічна смерть Ігоря змусила Ольгу уважніше поставитися до оподаткування народу.

Данину із древлян (можна припустити, і з інших племен) було поділено на три частини: дві йшли на Київ,

а третя — на Вишгород, у місто Ольги. У цьому проявляється ідея поділу між державним прибутком і власністю правителя, що свідчить про високий рівень державницької свідомості Ольги.

Княгиня встановила «ловища» по всій землі і «перевесища» по Дніпру та Десні. Це стосувалося полювання: так вона позначила території, котрі повинні були постачати державі хутро. «Перевесища» охоплювали місцевість, де водилися бобри, хутро яких дуже високо цінувалося як у Європі, так і в Арабському халіфаті. Пізніше, за часів укладання «Руської правди», за тяжкий злочин вважалося порушення «перевесисщ».

Ольга вела також «знамення» — мітки на деревах, де були борти. Бортництво, або лісове бджолярство, давало мед і віск, які теж цінувалися як предмети експорту.

Істотні нововведення та реформи в економіці Київської Русі за князювання Ольги зумовили виникнення великої кількості залежних людей, котрі займалися сільським господарством, промислами. З іншого боку з'являлися князі — вотчинники. Це була місцева верхівка, «луччи люди», з якими Ольга підтримувала дружні стосунки. Так зароджувалася в Київській державі індивідуальна земельна власність, хоча поки що тільки князівська. За князювання Ольги було засновано чимало городищ ремісничих поселень та перші князівські села, наприклад, Ольжичі.

Вся внутрішня діяльність Ольги посилювала центральну владу, розширювала княжу вотчину, сприяла формуванню в Київській Русі міцного апарату державного управління. Все це було підпорядковане справі возз'єднання окремих земель у сильну державу, побудовану на силі розуму й умілого керування.

За часів правління Ольги зміцнювалося становище слов'янської знаті, помітно зменшувалася вага та кількість керівників-варягів, що засвідчує дієвість її адміністративних й економічних реформ обіпертих на власні людські сили. Це було незаперечним підтвердженням таланту княгині Ольги у справі посилення Київської Русі — держави, яка могла на рівних підтримувати відносини з провідними країнами тогочасного світу. Однак і за таких обставин Ольга намагається в першу чергу використати все, що було найкращого у могутніх сусідів.

Зокрема, чи не найвеличнішою справою Ольги було запозичення християнства у Візантійській імперії шляхом власного хрещення. Вчені вважають, що у впровадженні

християнства на Русі були зацікавлені обидві сторони: візантійський імператор хотів мати підтримку Київської держави, Ольга ж мріяла домогтися від імперії цісарського титулу і привілеїв для руських купців.

Акт хрещення Ольги зберігся в таємниці, тож точних даних про час і обставини цієї важливої події не збереглося. За літописними оповідями, Ольга їздила до Царєграда 955 р. Побачивши Ольгу, візантійський імператор заявив, що вона має царювати разом з ним. Зрозумівши, до чого йдеться, княгиня сказала, що вона язичниця, і попрохала цісаря бути її хрещеним батьком. Імператор погодився, забувши, що не зможе взяти шлюб зі своєю похресницею. Коли Ольга нагадала про це, цісар мовив: «Перехитрила ти мене еси, Ольго» і щедро обдарував її золотом, сріблом, коштовностями, відпускаючи, назвав її своєю дочкою. При хрещенні її нарекли Оленою.

Разом із християнством Ольга принесла в Київ і більш високу культуру. Так, перша кам'яна будівля на Русі — її палац. Церковні книги, без яких не було б на Русі розвинutoї писемності, теж стали надходити до Києва після хрещення Ольги.

Візантійські імператори розуміли міжнародне значення хрещення руської княгині, тому вони дуже добре приймали Ольгу. Вона вела в Царєграді й політичні переговори, але, за деякими неофіційними даними, вони були не вельми успішними. Літопис повідомляє, що Ольга залишилася незадоволеною прийомом у Царєграді. Мудра княгиня розгадала наміри візантійських правителів та їхнього оточення використати впровадження християнства у Київській державі для своїх корисних цілей. А тому після повернення з Константинополя Ольга звернулася до німецького імператора з проханням направити для її народу «єпископа і священників». Це був умілий дипломатичний маневр, що змусив візантійських правителів піти на поступки через страх втратити владу над новою руською церквою.

Слід пам'ятати, що це був період суперництва двох імперій: Німеччини на заході і Візантії на сході, які спиралися на різні напрями християнської віри. Київська Русь була тісніше пов'язана з Візантією та Болгарією. До того ж грецька церква (православний ритуал) дозволяє церковну службу рідною мовою, тоді як західна (католицький ритуал) вимагає проведення обрядів латинською.

На думку М. Грушевського, переговори Ольги з Отто-

ном І не були присвячені питанням релігії, а скоріше мали політичний характер. Отже, незаперечним фактом є те, що хай навіть нерезультативними переговорами з німецьким імператором Ольга все ж домоглася більшої поваги до вимог та інтересів Київської Русі з боку Візантії.

У Київській державі християнство, незважаючи на великі дипломатичні маневри й авторитет Ольги, утверджувалося повільно. Святослав не тільки не охрестився, а й часом насміхався над неофітами, проте не забороняв бажаним приймати нову віру. Інколи на ґрунті впровадження християнства виникали суперечки між Ольгою та Святославом, але це не впливало на їхні стосунки: вони залишалися теплими, бо дуже любила Ольга свого сина Святослава, авторитет же княгині у справах державних був незмінно високим у її сина.

Під час походів князя Ольга міцно утримувала в своїх руках правління державою. У 969 р. Ольга не дозволила князеві йти походом на Болгарію, кажучи, що скоро помре. Черз три дні великої княгині не стало. «І плакався по ней сын ея, и внуци ея, и людье все плацем великам».

Ольга була похована за християнським звичаєм 11 липня 969 р. за участю священика.

На сьогодні існує багато трактувань образу Ольги. Перекази називають її хитрою, церква — святою, історія — мудрою. Однак, безперечним є те, що, помстившись древлянам, вона зберегла спокій Київської держави і мир з іншими. З хистом державного мужа підтримувала порядок у державі, не писала, може, законів, але давала настанови прості і потрібні для людей. Вона правила державою, покладаючись на витримку, відстоювання інтересів Київської Русі. Влучно характеризує її правління М. Грушевський: держала сильною та зручною рукою державну систему і не дала їй ні ослабнути, ні розвалитися, налагодила дипломатичні відносини з двома наймогутнішими імператорами Європи. Охрещення Ольги, яке було її приватною справою, дало підставу називати її «світанком перед сонцем», а сучасникам її онука Володимира казати, що вона була «наймудрішою серед чоловіків».

При Ользі Київська Русь стала відомою і шановною в найвіддаленіших країнах Європи, усього цивілізованого світу. На думку історика Д. Дорошенка, Ольга є «прототипом пізніших гетьманш і полковниць козацької доби, які за відсутності своїх чоловіків правили краєм, видавали універсали і взагалі відігравали активну роль у політиці».

ЛІТЕРАТУРА

Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа. — К.: Либідь, 1990. — С. 52.

Дорошенко Д. І. Нарис історії України. — Львів: Світ, 1991. — С. 48.

Карамзин Н. М. Предания веков: Сказания, легенды, рассказы из истории государства Российского. — М.: Правда, 1988. — С. 85-92.

Кожин В. Ольга//Наш современник. — 1991. — № 6. — С. 160-164.

Козуля О. Жінки в історії України. — К.: Український центр духовної культури, 1993. — С. 7-16.

Котляр М., Кульчицкий С. Шляхами віків: Дов. з історії України. — К.: Україна, 1993. — С. 25-26.

Крип'якевич І. П. Історія України. — Львів: Світ, 1990. — С. 42-43.

Літопис Руський — К., Дніпро, 1989. — С. 31-40.

Пушкарева Н. Л. Женщины стародавней Руси. — М.: Мысль, 1989. — С. 12-22.

Полонська-Василенко Н. В. Історія України. — К.: Либідь, 1993. — Т.1. — С. 99-105.

Слабошпицький М. Ф. З голосу нашої Клію (Події і люди української історії). — К.: Фірма «Довіра», 1993. — С. 27-28.

Шевчук М. Житіє Ольги. — К.: Освіта, 1992. — С. 34-40.

Запитання для самоаналізу і дискусій на тему

«Ольга, велика княгиня київська»

1. Поміркуйте над тим, що нового внесла княгиня Ольга в організацію господарського життя, внутрішньої та зовнішньої політики, Київської держави у порівнянні з її попередниками?

2. Що з державної і політичної практики княгині Ольги було використано і розвинуто її наступниками?

3. Чи бачите ви в діяльності княгині Ольги те, що має практичну цінність для нинішніх керівників України?

4. Яки риси характеру і вчинки княгині Ольги могли б стати взірцем для сучасниць?

5. Що із взаємин між Ольгою, Ігорем та сином Святославом варто наслідування й поваги?

В роботі над оповіддю, запитаннями та індивідуальними творчими завданнями використати документальні джерела вміщені на стор.

АННА ЯРОСЛАВНА — КОРОЛЕВА ФРАНЦІЇ

Славне життя княжни Анни Ярославни пов'язане із середньовічною історією Франції. В ті часи король прагнув об'єднати французькі землі, зміцнити державність, а тому доводилося долати значний опір внутрішніх і зовнішніх супротивників. Володарі Франції шукали собі спільників у тяжкій боротьбі за незалежну національну державу. В середині XI ст. до державних турбот тогочасного короля Франції Генріха I додалися й особисті: він втратив дружину. Генріх був уже немолодий, і тому з великими зусиллями підтримував свою владу в країні. Він сподівався на зміцнення престижу країни через династійний зв'язок із сильною державою. Французький історик Ф. де Мезере на підставі свідчень хроністів писав у XVII ст., що до короля «докотилася слава про красу принцеси Анни, дочки Георгія... (це друге ім'я Ярослава Мудрого, під яким він відомий у Західній Європі). Генріх I був зачарований розповідями про її красу». Шлюб із Анною Ярославною міг сприяти зміцненню влади Генріха I завдяки встановленню надійних союзних зв'язків. Але Ярослав Мудрий не одразу дав згоду на шлюб своєї дочки з королем Франції. Відомо, що візит довірених Генріха I в 1044 р. був безрезультатним.

Історик В. Пашуто вважає правдивим повідомлення німецького хроніста Ламберта Ашафенбурзького про те,

що Ярослав Мудрий намагався тоді укласти династійний союз із Німеччиною, запропонувавши руку Анни німецькому королю Генріху, але йому відмовили. Лише в 1048 р. єпископу Готьє вдалося переконати київського князя прийняти пропозиції короля Франції. По Анну приїхало пишне посольство з трьома єпископами. Цього разу княжна залишила рідний край.

Серед частини істориків побутує думка: головним чинником, що змусив французьку сторону докласти надзвичайних зусиль для укладання шлюбу свого короля із київською княжною Анною, були політичні й державні міркування, оскільки у Франції XI ст. добре знали Київську Русь як державу з сильною, постійно боекздатною дружиною. Зокрема, у Франції було відомо, що послані Ярославом війська допомогли візантійським легіонерам розбити норманів у битві під Каннами (1019 р.) і в Малфі (1041 р.). Ці здобутки київських володарів на міжнародній арені й стали вирішальними, як вважають згадані дослідники. Вони стверджують, що «фінансова і моральна підтримка Русі могла бути потрібною королю в тяжкій боротьбі за єдність Франції проти феодалної ліги графа де Крепі де Валуа». Можливо, і руський князь розраховував на підтримку французького короля, цілеспрямовано проводячи політику проти завойовницьких намірів Німецької імперії.

Мабуть, плани сторін не здійснилися. Генріх I залишився слабким правителем, не здатним боротися із гордами і спрямованими до незалежності графами та баронами. В історичних джерелах немає згадки про те, щоб допомога французького короля зміцнила позиції Ярослава в протистоянні Німецькій імперії. Але це не змінило долі Анни.

У квітні 1048 р. весняними вулицями Парижа проїхав пишно прикрашений кортеж нареченої. Прибувши до Франції з багатим посагом, Анна була обвінчана в Реймсі. У серпні 1049 р. відбулося весілля Анни Ярославни і Генріха I, а в 1052 р. народився син Філіпп, який у семирічному віці був коронований у Реймсі. Перші роки життя в Парижі не були радісними для Анни. «В яку варварську країну ти мене відіслав: тут похмурі житла, церкви спотворені і моральний устрій жахливий» — ці рядки з листа Анни до батька в Київ цитуються французькими дослідниками. Крім згаданого листа, мало існує точних свідчень із життя Анни в Парижі у 1051-1060 рр.

До цього часу відноситься лише лист папи римського

Миколи II (1059 р.) до Анни, в якому говориться: «Чутки про Вашу милосердність дійшли до нас, і з великою радістю чуємо ми, що Ви виконуєте в цій християнській державі свої королівські обов'язки». Відомо й те, що Анна брала участь в управлінні ще за життя чоловіка. На деяких актах, наказах Генріх I зазначав: «За згодою дружини моєї» або «В присутності королеви Анни».

Про авторитет Анни, який постійно зростав у французькому суспільстві, говорить той факт, що їй було надано право ставити свій підпис на документах. Її чіткі, написані знайомим «уставом» літери стояли поряд із хрестами неграмотних королівських чиновників та й самого короля Генріха I. Цей привілей Анни був унікальним явищем для французького королівського двору XI ст. Анна знала латинь — офіційну мову того часу, якою писало і говорило освічене суспільство Західної Європи. Але коронована киянка, яка жила далеко від батьківщини, пам'ятала кирилицю, часто підписувалася рідною мовою. Це була данина вірної дочки рідній землі — як і присутність в її гербі золотого тризуба, що став обов'язковим елементом державної символіки Київської Русі, починаючи з великого князя Володимира.

У дореволюційній історичній науці висловлювалася думка, ніби Анну у Франції називали ще й Агнесою. Історик А. Лобанов-Ростовський відзначив ряд державних документів Франції, на яких ім'я Агнеса написано латинськими літерами. Ці акти належать до часів правління як Генріха I, так і Філіппа I. Але припущення А. Лобанова-Ростовського про перехід Анни-Агнеси в католицьку віру після 1054 р., коли формально церква розділилася на католицьку та православну, очевидно, неправильне. В цьому просто не було потреби, бо, ставши королевою, Анна відвідувала католицьку церкву, оскільки іншої у Франції не було. З іншого боку, король і папа не змогли б вимагати від неї офіційного зречення православної віри, бо це б негативно позначилося на відносинах із Київською Руссю.

Укладений з високих державних міркувань династійний шлюб не був щасливим. Французькі середньовічні хроністи натякають на зв'язок Анни із знатним підлеглим короля Раулем III, тобто графом де Крепі де Валуа, який очолював феодальну опозицію королю. Деякі історики стверджують, що нездатний заборонити дружині любити суперника, Генріх I апелював навіть до папи Миколи II, який звернувся з листом до Анни, вмовляючи її «берегти

короля». Але розв'язка сімейної колізії відбулася природним трагічним шляхом: у 1060 р. Генріх I помер. Син Філіпп, проголошений королем, був ще неповнолітнім, і тому на Анну були покладені права опікуна. Вона оселилася в Санлісі, в невеликому замку на північ від Парижа, який любила за «сприятливе повітря і прекрасне полювання». Недалеко від замку Анна заснувала костьол і жіночий монастир. У XVII ст. на перебудованому портику санліської церкви було споруджено скульптурне зображення руської княгині на повний зріст із маленькою моделлю заснованого нею храму. Напис на цоколі свідчив: «Анна руська, королева Франції, заснувала цей собор у 1060 р.»

Подальша доля Анни схожа на долю героїні рицарського роману. Через два роки після смерті Генріха I її викрали із замку в Санлісі — це зробив граф Рауль де Крепі де Валуа. У церкві замку Крепі їх обручив — не без погроз Рауля — місцевий священник. Але граф був одружений, і його дружина Алінора звернулася зі скаргою на чоловіка до папи Олександра II. Папа оголосив шлюб Рауля й Анни недійсним, проте королева зі своїм чоловіком цим знехтувала. Більш того, Анна Ярославна була в дружніх стосунках із королем-сином і навіть супроводжувала його в поїздках по країні разом із Раулем. На той час Анна ще активніше прилучилася до справ політичних і державних. Серед документів, що висвітлюють її діяльність, немало грамот і дарчих монастирям, хартій, під якими її ім'я стоїть або поряд з іменем сина, або й самостійно — «Анна, мати короля Філіппа».

Дотепер серед істориків існує думка, що королева-вдова стала регентом і правила державою замість неповнолітнього сина. Справді, наприкінці свого життя Генріх I побажав призначити регентом свою дружину, але вона відмовилася від правління країною, в якій була іноземкою. Тому по смерті Генріха I Анна стала лише опікуном юного короля, тоді як регентом був чоловік сестри покійного монарха граф Баседугін Фландрський. Як опікун Анна й підписувала з сином багато документів, щоправда, дургорядних.

Після смерті графа де Валуа де Крепі у 1074 р. Анна повернулася до двору сина, знову почала займатися державними справами. Остання грамота була підписана вже немолодою экс-королевою у 1075 р. За деякими джерелами, того ж року вона й померла.

Окремі дослідники історії Франції XI ст. схильні до

думки, що наприкінці життя Анна Ярославна повернулася до Києва і, проживши на батьківщині кілька років, померла. «Анна повернулася на землю своїх предків», — вибито на підніжжі її статуї в Санлісі. Але літописи про це мовчать. Адже неможливо, щоб така подія, як повернення на батьківщину дочки Ярослава Мудрого, залишилася для киян непоміченою. Можливо, Анна їздила до Києва на короткий час, а потім повернулася до Франції. У XVII столітті один монах абатства Вільє знайшов могилу, як стверджував, королеви Анни, бо на могильному камені був нібито висічений герб Анни: лілії і відчинені ворота фортеці. Чимало дослідників поспішили зв'язати це зображення із Золотими воротами в Києві. Але М. Карамзін сумнівався в правдивості цієї знахідки.

Прихильники ж цієї гіпотези доводять, що Анна похована в церкві абатства Вільє, неподалік від французького міста Етампа. Достеменно відомо, що фрескове зображення Анни є в Софійському соборі в Києві, скульптурне — на порталі церкви св. Вінцента в Санлісі.

Більш доведеною є гіпотеза про те, що київська княжна привезла до Франції свою бібліотеку. До нашого часу частково збереглася лише одна книга, відома серед істориків і мовознавців як Реймське Євангеліє. Аналіз його лінгвістичних особливостей привів до висновку: рукописна пам'ятка створена на Русі в першій половині XI ст. На цьому Євангеліє королі Франції присягали, вступаючи на престол. Існує твердження, що цей раритет показували Петру I як доказ того, що пам'ять про Анну руську живе, як і раніше, у Франції.

Попри існуючих легенд, наукових гіпотез й міркувань справжнє історичне життя Анни Ярославівни гідно представило велич рідної землі — Київської Русі. Її перебування у Франції стало помітною політичною й державною подією для двох великих європейських країн Середньовіччя, позитивно позначилося на культурному й церковному житті тогочасного цивілізованого світу.

ЛІТЕРАТУРА

Дерево пам'яті: Книга українського історичного оповідання. — К.: Веселка, 1990. — С. 240-243.

Козуля О. Жінки в історії України. — К.: Український центр духовної культури. 1993. С. 19-23.

Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків. — К.: Україна, 1993. — С. 38.

Котляр Н. Ф., Смолий В. А. История в жизнеописаниях. — К.: Наук.думка, 1990. — С. 113-117.

Пушкарева Н. Д. Женщины стародавней Руси. — М.: Мысль, 1989. — С. 22-27.

Дорошенко Д. І. Нарис історії України. — Львів: Світ, 1991. — С. 53.
Крип'якевич І. П. Історія України. — Львів: Світ, 1990. — С. 311, 313.

Полонська-Василенко Н. В. Історія України. — К.: Либідь, 1992. —
Т. I. — С. 129, 253.

Слабошпицький М. Ф. З голосу нашої Клію: (Події і люди української
історії). — К.: Фірма «Довіра», 1993. — С. 54-55.

**Запитання для аналізу
й обговорення теми «Анна Ярославна —
королева Франції»**

1. Які обставини й мотиви шлюбного союзу Анни Ярославни і короля
Генріха I вас дивують, а які вважаєте закономірними?

2. Як пояснити схвальні листи папи Миколи II, де йдеться про чесноти
Анни та її добродійність?

3. Якими конкретними вчинками, письмовим свідченням Анна
засвідчила високу культуру й демократизм суспільства Київської Русі?

В роботі над оповіддю, запитаннями та індивідуальним творчим
завданням використати документальні джерела вміщені на стор.

ЄВПРАКСІЯ — ІМПЕРАТРИЦЯ ГЕРМАНСЬКА

По-різному складалася доля жінок Київської Русі. Окремі представниці княжої родини ставали в центрі гострих і складних подій у країнах Західної і Центральної Європи. Значне місце в їхній середньовічній історії посідає діяльність Євпраксії — племінниці Анни Ярославни, доньки Всеволода Ярославовича.

Своєрідні, хвилюючі обставини життя Євпраксії в історичній науці всіх попередніх часів висвітлювалися обмежено, і це при тому, що про неї чимало свідчень у західноєвропейських джерелах, передусім у німецьких та італійських.

Точна дата народження Євпраксії невідома. Авторитетний генеалогічний довідник вказує приблизно 1071 р. Дещо іншу дату називає відомий дослідник С. Роданов в книзі «Євпраксія-Адельгейда Всеволодівна (1070 — 1109)». Відомі історики В. Татищев, М. Карамзін, Г. Міллер, С. Роданов доводять, що вона народилася від другого шлюбу Всеволода із половецькою хатунью (княгинею) Анною. Вірогідність такого шлюбу обґрунтована історичними фактами: руські князі для безпеки і спокою на південних землях своїх володінь одружувалися з половецькими знатними жінками. Підтвердженням думки цих дослідників є свідчення «Повісті временних літ»: у 1097 р. кияни послали «Всеволодову вдову» мирити Володимира Мономаха (сина Всеволода від першої дружини), який княжив у Переяславлі, із його двоюрідним

братом київським князем Святополком Ізяславовичем: «И внял Владимир мольбе княгининой — он почитал ее как мать ради памяти отца своего».

Піклуючись про розширення контактів із країнами Західної Європи, Всеволод Ярославович вирішує віддати свою доньку Євпраксію за саксонського графа Генріха фон Штаде. 1083 р. дівчинку, якій було не більше 12 літ, відправляють до Саксонії, де згідно з обрядом вона повинна була виховуватися до одруження. Як відзначає середньовічна німецька хроніка, «дочка руського царя приходять в цю країну з великою пишністю, з верблюдами, навантаженими розкішним одягом, коштовним камінням і взагалі неміряним багатством». Руську княжну заручили з маркграфом Генріхом, який був набагато старшим за неї, і помістили до повноліття в один з найбільших і найвідоміших у Німеччині монастирів — Кведлінбурзький, абатисою якого була сестра імператора Генріха Адельгейда. У монастирі Євпраксія отримала освіту — очевидно опанувала латинську та німецьку мови. Перебування в привітному Кведлінбурзі відіграло вирішальну роль у майбутній долі Євпраксії. В 1086 р. відбулося її весілля з маркграфом Генріхом, але через рік він раптово помер.

Після смерті Генріха маркграфом став його брат Людігеро-Удо, а Євпраксія знову подовгу жила в Кведлінбурзькому монастирі. Там, у будинку абатиси, вона познайомила з імператором Генріхом IV. Він настільки захопився юною уродженкою Київської Русі, що після смерті своєї дружини Берти (1087 р.) вирішив одружитися з нею. В 1088 р. відбулося обручення, а влітку 1089 р. в Кельні — вінчання Генріха IV з Євпраксією, яка при коронації отримала ім'я Адельгейда, певне, на честь сестри імператора.

Деякі історики припускають, що, одружуючись із Євпраксією, Генріх IV сподівався на підтримку Київської Русі у напруженій боротьбі з папським престолом за першість у католицькому світі та Західній Європі. Тому імператором керували й політичні розрахунки. Але їм не судилося здійснитися. Всеволод Ярославович, який після смерті брата Ізяслава (1078 р.) став великим князем київським, не підтримав Генріха IV в його антипапській політиці.

Можливо, політичний прорахунок імператора — крах його планів щодо Київської Русі — послужив причиною його збайдуження до дружини. Та й Євпраксія упевнилася, що її чоловік — винятково аморальна людина. Він

належав до секти ніколаїстів, брав участь у їхніх розпусних оргіях і примушував до цього Євпраксію. Наприкінці 1093 р. з допомогою сина імператора Конрада, який співчутливо ставився до неї, Євпраксії вдалося втекти з італійського міста Верони, де Генріх тримав її під наглядом, до непримиренної супротивниці імператора тосканської маркграфині Матільди. У звільненні Євпраксії брав участь загін озброєних людей на чолі з баварським герцогом Вельфом — чоловіком маркграфині. Матільда зустріла Євпраксію із почесними, належними імператриці, у місті Каносса. Того ж року в Італії урочисто коронується Конрад. Перехід сина на бік ворогів був великим ударом для Генріха IV. Проте найбільшого удару завдала йому принижена й ображена Євпраксія-Адельгейда.

Сучасні історики сходяться на тому, що в справі політичного знищення Генріха IV Євпраксію вміло використовували маркграфиня Матільда і папа Урбан II. З цим неможна цілком погодитися. Євпраксія пристрасно хотіла помститися чоловікові за всі знущання. Саме тому вона вирішила подати на нього скаргу на церковний собор у Констанці (квітень 1094 р.). Собор визнав імператора винним перед дружиною й осудив його.

Але ні папа римський, ні Матільда тосканська не вдовольнилися цим, справедливо вважаючи, що імператор відбувся дуже легко. Маркграфиня влаштувала аудієнцію Євпраксії у папи, і Урбан II порадив їй виступити на майбутньому більш важливому соборі у П'яченці. Євпраксія прислухалася до його поради. 1 березня 1095 р. відкрився собор, на який прибули єпископи Німеччини, Італії, Франції та інші релігійні діячі — усього 400 церковників і 30 тисяч мирян. Засідання собору відбулося просто неба. Справа Євпраксії, про яку ходили чутки по всій Європі, привернула до себе велику увагу. Вона правдиво розповіла про знущання чоловіка, його мерзенну поведінку. Імператору проголосили анафему, його відлучили од церкви і скинули з престолу. Він втратив силу й авторитет і мусив зректися влади на користь свого другого сина.

Після собору в П'яченці Євпраксія деякий час мешкала в Італії, а в 1097 р., згідно з «Хронікою» Альберта Штаденського, переїхала до Угорщини, де в неї була рідня. У 90-х роках XI ст., як вважають історики, рятуючись від переслідувань агентів колишнього імператора, Євпраксія повертається на батьківщину й оселяється в матері. 7 серпня 1106 р. помер Генріх IV, і вона, офіційно овдовівши, змогла піти в монастир, про що повідомляє

«Повість временних літ». Певне, Євпраксія перебувала в Андріївській жіночій обителі, де ігуменею була її зведена сестра Янка.

Духовно спустошена, виснажена тяжкою напруженою боротьбою із злом і брутальною людиною Євпраксія, якій ще не було й сорока літ, усамітнілась в монастирі. Тут Євпраксія прожила недовго, як зазначено в Іпатівському літописі: «У літо 6617 (1109) представилася Євпраксія, дочка Всеволодова, місяця липня, 9 дня, і покладено тіло її в Печерському монастирі, коло південної брами, і споруджено над нею божницю, де лежить тіло її».

Дослідник життя Євпраксії С. Розанов так сказав про її долю: «Це драма жіночої душі, яка потрапила в чуже середовище і стала іграшкою чужих пристрастей. Вихор політичних розрахунків і домагань, який рано відірвав цей слабкий листок від гілки, заніс його в далеку країну, довго кружляв його там і бив по багні тамтешнього життя, доми, зім'ятим, пошматованим, не приніс знову на старе місце...»

Із цим поетичним образом можна було б погодитися. Але хіба ж таким уже й слабким був цей «листок»? Невже жінка, яка мужньо, у присутності тисяч людей виступила проти свавільного правителя чи не наймогутнішої держави Європи, не заслуговує епітета «сильна»?

ЛІТЕРАТУРА

Козуля О. Жінки в історії України. — К.: Український центр духовної культури, 1993. — С. 23-29.

Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків. — К.: Україна, 1993. — С. 40-41.

Котляр Н. Ф., Смолий В. А. История в жизнеописаниях. — К.: Наук.думка, 1990. — С. 117-121.

Пушкарева Н. Л. Женщины стародавней Руси. — М.: Мысль, 1989. — С. 32-36

Слабошпицький М. Ф. З голосу нашої Клію: (Події і люди української історії). — К.: Фірма «Довіра», 1993. — С. 58-59.

Заяпитання для аналізу й обговорення теми «Євпраксія — імператриця германська»

1. Якими моральними і людськими цінностями керувалася Євпраксія, розпочинаючи боротьбу з імператором Німеччини Генріхом IV?

2. Чи вважаєте мужнім і вольовим виступ Євпраксії на соборі в П'яченці?

3. Чи сприяв міжнародному авторитету Київської держави опір Євпраксії брутальній поведінці Генріха IV в сім'ї?

В роботі над оповіддю, заяпитаннями і індивідуальним творчим завданням використати документальні джерела вміщені на стор.

РОКСОЛАНА

У європейській історії жінки — правительки держав були явищем досить поширеним. Збереглися десятки їхніх імен: сучасниця знаменитого Колумба — королева Кастилії Ізабела I, яка зуміла об'єднати під своєю владою всю Іспанію; австрійська ерцгерцогиня Марія Терезія, французька королева Марія Антуанетта, шотландська королева Марія Стюарт, англійська королева Марія Тюдор (Марія Кривава). Та всі вони посідали трон згідно з династійними порядками.

На Сході для цього було набагато менше можливостей, хоча й тут були жінки, які тримали в своїх руках державну владу чи завойовували її. Їхні імена зібрала в своїй монографії «Жінки — правительки в мусульманських державах» відомий історик Бахріє Уюк. Вона нарахувала за всю історію мусульманського світу (до XX ст.) лише 20 жінок-правительок і 13 регентіц.

Серед жінок, які керували державою з-за штор гарему, — Хуррем-султан, відома нам як Роксолана. Її причетність до управління могутньою державою Османською імперією — в якій до речі, правовий статус жінки, безперечно, був найнижчим в усьому мусульманському світі — є винятком із правил, свідченням збігу певних обставин та володіння правителькою особливими здібностями.

Хто ж така Роксолана?

Її звали Настя Лісовська. Народилася 1505 р. в селі Рогатині на Прикарпатті. Батько, Гаврило Лісовський, — рогатинський священик, мати Олександра була родом з-над Пруту, із села Княжий Двір. Настя успадкувала батькову несамовитість і материну легку вдачу.

Навчалася у суворого вчителя Єроніма Снабарського, але недовго. 1520 р. на Рогатин налетіли татари і захопили Настасю в полон. Мати загинула, а батько саме в сусідньому селі хрестив дітей і там порятувався. Незабаром юну полонянку було відвезено на кафський невільничий ринок і продано купцеві із Стамбула, а там її купив один зі слуг султана Ібрагім. Він ніяк не міг приборкати непокірну; вольову бранку з України і тому вирішив подарувати у гарем.

Потрапивши туди, Настя не плакала, не впадала у відчай, а примусила себе думати, що вона така ж вільна, як була в Рогатині. Аби не марнувати час, вона починає вивчати письмо, мову, релігію і звичаї турецького народу.

На думку Осипа Назарука, дослідника життя і діяльності Роксолани, освіти і опанування правил поведінки в турецькій неволі Настя Лісовська розпочала у Кафі. Тут, у школі невільниць, вивчали Коран, арабську мову, навчали тонкощам залицяння, вмінню подобатися чоловікам, одягатися, прикрашатися. Там невільниці дізналися, що помер старий султан Селім, а на престол вступив молодий Сулейман. Новому правителю Османської імперії було пророковано довге й незвичайне владарювання. Це ще тоді схвилювало і глибоко зацікавило Настю.

Згодом, коли Настя-Роксолана стала дружиною Сулеймана, то вже султан шанобливо дивувався її відданості і природному єднанню з батьківщиною, захоплювався її розумом, вмінням поводитися гідно і тактовно. Султан зрозумів, що така жінка варта бути супутницею його життя. Водночас вона стала однією з жінок Османської імперії, яка вирішувала разом із султаном важливі соціальні та політичні проблеми тогочасного турецького суспільства. Зримі набутки її особистої діяльності скромні: мечеть, притулок для убогих, лікарня, збудована за її велінням на місці колишнього невільничого ринку. Ця місцина понад 400 років носить ім'я Хасекі (офіційне ім'я султанші, званої як Хуррем, а найбільше як Роксолана). Тут же вона створила загальнодоступну бібліотеку. На чільне місце в своїй діяльності Роксолана ставила допомогу рідній Україні: хлібом, грішми; своїм впливом на султана

обмежувала жахливі грабіжницькі і руйнівні напади турків, кримських татар на українські землі.

Найбільше вражав сучасників її характер, дипломатичний хист, завдяки яким вона стала рівною найсильнішому повелителеві тієї доби Сулейманові Пишному. Анастасія з рабині піднеслася до султанші, котрій єдиній за тисячолітню історію Османської імперії віддано честь, — поховано у восьмигранній, як у султана, усипальниці. Останнє є свідченням величезного значення Роксолани в житті і діяльності Сулеймана. Заради неї султан відмовився од матері, від послуг великого візира, не покарав дружину за участь у замахові на нього, протягом усього подружнього життя поважав волю і бажання Роксолани, що мали, як бачимо, приватний і державний характер.

Роксолана надихала й підтримувала Сулеймана в його спробах виконати три великих діяння: завершити будівництво водогону в Стамбулі, заснувати у Відні західну столицю Ісламу та побудувати найкращу в світі мечеть.

Облога Відня не вдалася. Європа все ж відкинула турків при активній участі українського козацтва. Водогін прокладено в Стамбулі та Єлірне (а такого на той час ще не було ні в Парижі, ні в Лондоні), збудовано караван-сарай для купців на Мариці. Ще за життя Роксолани, на помин її душі, зводилися «імарети», де давали притулок та їжу бідним подорожнім.

Проте найбільшою, причому особистою заслугою Роксолани є її моральна і матеріальна підтримка Харжі Мімара Синана, найобдарованішого архітектора Туреччини усіх часів, одного з геніїв всесвітньої архітектури.

І Мімар Синан віддячив благодійниці та Сулейману: мечеть на їхню честь є однією з архітектурних перлин світу. На схід від неї стоять гробниці («торбе») Роксолани і султана. Вони порівняно невеликі, та разом з мечеттю утворюють неповторну пам'ятку східної архітектури, яка нагадує нащадкам про щасливе подружжя видатних людей мусульманського світу. Знаменним є те, що ця жінка як за життя, так і після смерті була оточена ореолом глибокої шаноби правителя Османської імперії.

У чому ж таємниця влади Роксолани над султаном? Поширювалися чутки, що вона чаклунка, — це було на совісті матері султана Хафси та візира Ібрагіма, які втрачали свій вплив на Сулеймана.

Чому султан виділив із гарему саме Хуррем? Ось як

пояснює цей вибір письменник П. Загребельний у своєму романі «Роксолана»:

«Султан не був примітивним жорстоким завойовником. Жорстокість уживалася в ньому з освіченістю, з потягом до краси. На жінку повелитель дивився як на істоту, що при потребі дає йому миттєву насолоду і народжує синів, одного з яких треба залишити для трону, а інших задушити. Жінок він сам не шукав, не страждав від ревнощів, не знав кохання. Несподіванно серед гарему він побачив чорнооке, з якимось незвичайно звабним тілом дівча. У танку, у виразі очей, обличчя і особливо — характері не було й тіні покірності й страху. Взяв її до гарему і забув. Навіть не згадував. Однак щось його мучило у військовому поході, і те «щось» був голос. Коли почув його вдруге, не міг нічого з собою вдіяти: хотів доторкнутися до голосу». Хто знає, можливо, з цього моменту все й почалося.

А які ж були почуття Роксолани до Сулеймана? Про це дізнаємося з віршів та листів Роксолани — справжніх і вигаданих автором. В одному (гадаємо, справжньому) читаємо: «Я була співбесідницею нудьги. Я запалювала смолоскипи на всіх шляхах очікування. Щодня птиця Дух літала на небесному просторі бажання, сподіваючись, що голуб принесе од Вас вість, або ж хмарка пролле благодатну краплину на долину спраги». В іншому: «Душе моєї душі, мій володарю!.. Немає надвечір'я, коли б не долітали до небес мої голосні ридання і моя туга за Вашим сонячним лицем».

Що це? Східна умовність, за якою криється нещирість? Чи є щось і справжнє? Стаючи на місце Роксолани, романіст — за логікою її вчинків — відчуває, що вона і кохала, і ненавиділа султана. Чого ж було більше? Ясно одне, що і за любов треба було платити. Так підказував Роксолані досвід віків. І тільки на денці душі лунала пісня матері: «Ой глибокий колодязю, боюсь, щоб не впала. Полюбила невірного — тепер я пропала».

Була в житті Роксолани ще одна трагедія — це її діти. Завдяки своїм синам і владі над Сулейманом вона здобула трон, бо бачила в цьому порятунок. Таким чином піднеслася над оточенням володаря, стала знаною у світі. Але влада виявилася безсилою, аби вберегти дітей від закону Фатіха: всі сини будуть знищені, крім одного. І Роксолана прагне, щоб спадкоємцем трону був Баядир — найдорожчий її син: він не скривдить своїх батьків і допоможе Україні. Та її надії були марні. Син залишився

байдужим до її батьківщини, не схвилювали його і страшні руїни та попелища після чергового нападу орди на Рогатин — він був сином султана, а не сентиментальної жінки. Зрештою, все відбувалося так, як і передчувала Роксолана ще тоді, коли перша її дитина заговорила потурецьки: «Ствердилася й утвердилася в дітях — і вже не мала відступу. Назад дороги не було. На все життя була прикута до цієї землі, і її діти, вирісши, вважатимуть її рідною, а про її Вітчизну не захочуть і слухати. Так само й про мову, бо що мова без батьківщини?»

Що ж, і за дітей треба було платити — змінила віру, «потурчилася, побусурманилася». І це був страшний крок: ради дітей забути рідну землю.

Трагедія Роксолани виражена трьома промовистими афоризмами на початку і в кінці твору П. Загребельного:

«Любов, мудрість і птахи не знають вітчизни».

«Щоб жити, потрібні вітчизна, свобода і пісня».

«Заснувати рід свій можна тільки на рідній землі, заплідненій трудом предків твоїх».

Настя Лісовська мала пісню, досягла мудрості й любові, та без вітчизни й свободи не могла багато зробити для поступу свого народу і для продовження розумного і доброго власного роду. В цьому її трагедія.

То навіщо ж воскрешати тіні минулого? Хіба щоб поповнити пантеон українського народу ще й жіночим іменем? Мовляв, греки мали Таїс, римляни — Лукрецію, єгиптянки — Клеопатру, французи — Жанну д'Арк, росіяни — боярину Морозову, а ми — Роксолану? А може, слід нарешті поєднати історію життя цієї жінки з історією її народу, з'єднати те, що було так жорстоко й несправедливо роз'єднано, бо зведена до купи доля окремої особи і цілого народу набуває нового виміру.

Справжнє життя Роксолани має ще один вимір світового значення й ваги в людській історії XVI ст.

Майже сорок років Роксолана разом із султаном впливала на важливі події та справи в імперії, активно листувалася з багатьма королями. Великого значення вона надавала освіті, культурі, благодійним справам. Багато людей того часу визнавали, що в імперії правив не султан, а султанша. І султан не заперечував цієї думки, оскільки не приховував, що для нього Роксолана була не тільки найдорожчою жінкою, а й першою порадицею.

ЛІТЕРАТУРА

Дончик В. Г. Істина — особистість: Проза Павла Загребельного. — Козуля О. Жінки в історії України. — К.: Український центр духовної культури, 1993. — С. 46-50.

Назарук О. Роксолана: Жінка Халіфа й Падішаха (Сулеймана Великого), завойовника і законодавця//Іст.повідь з XVI ст. — Львів: Нова зоря, 1930. — С. 302.

Загребельний П. А. Роксолана. — К.: Дніпро, 1988.

Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків. — К.: Україна, 1993, — С. 65.

Голяк Г. Пам'ять про Роксолану в Туреччині//Заграва. — 1994. — № 3.

Плацинда С., Колісниченко Ю. Неопалима купина. Істор. повісті. — К.: «Грайлик», 1993. — С. 5-65.

Запитання для самоаналізу, обговорень і дискусій на тему «Роксолана»:

1. Які риси характеру та вчинки Роксолани вас здивували або викликали симпатію?
2. Проаналізуйте благодійницькі справи Роксолани і сформулюйте їхню спрямованість і значення.
3. Які сподівання й зусилля Роксолани не здійснилися або не дали позитивного результату і чому?

В роботі над оповіддю, запитаннями та індивідуальним творчим завданням використати документальні джерела вміщені на стор.

БЛАГОДІЙНИЦЯ ГАЛЬШКА ГУЛЕВИЧІВНА

Кінець XVI — перша половина XVII ст. були позначені в Європі визначними подіями: розпочалася смуга буржуазних революцій (Нідерланди, Англія), настав розпал загарбницьких воєн: Іспанія приєднує Португалію, Туреччина захоплює Закавказзя, Англія створює, перші колонії в Північній Америці та Індії, Голландія відкриває Австралію. Тридцятирічна війна між великими об'єднаннями європейських країн розпочалася як боротьба за панування однієї з релігій — протестанської або католицької. Згодом ця перша загальноєвропейська війна переросла в боротьбу за території, контрибуції, політичний і державний контроль над країнами і народами.

У цей час Польща (Річ Посполита) після Люблінської (1569 р.) та Берестейської (1596 р.) уній посилила гніт на слов'янські народи. Особливого нищення зазнали політичні і культурні традиції та здобутки українського і білоруського народів. Мужньо, з невмирущою вірою в перемогу вели боротьбу з польськими, литовськими, кримсько-татарськими й турецькими завойовниками козацько-селянські загони під керівництвом Самійла Кішки, Петра Конашевича-Сагайдачного, Павла Павлюка.

Саме в цей складний для України час жила і діяла Єлизавета Гулевич — Гальшка Гулевичівна. Вона походила з відомого на Волині роду. Точна дата її народження невідома — більшість істориків сходяться на думці, що вона народилася 1575 р., була молодшою донькою Василя Гулевича, людини статечної і багатой, впливової у громаді. Він спершу був підстаростою, а тоді війським Володимирським і залишився на цій почесній посаді аж до смерті.

у 1601 р. Дід Гальшки Федір, овдовівши, прийняв духовний сан під іменем Феодосія, був луцьким єпископом. Його п'ятеро синів теж займали значні посади, наприклад, Григорій був хорунжем землі Волинської, Роман — підстаростою Володимирським.

Доля Гальшки була типовою для багатих жінок. Молодою вийшла заміж за сина берестейського каштеляна Адама Потія, який невдовзі по тому прийняв сан і став Володимирським єпископом Іпатієм, а згодом одним із фундаторів Берестейської унії 1596 р. Чоловік Гальшки Христофор помер молодим, залишивши її з малою дочкою Катериною. Родичі покійного не могли простити Єлизаветі її вірності православній церкві, українській культурі; писали на неї наклепи, всіляко переслідували.

У 1606 р. Гальшка вийшла заміж за мозирського маршалка Стефана Лозку, який теж був досить заможним, мав під Києвом маєтності. Будучи набагато старшим дружини і тяжко хворим, зробив розпорядження на випадок своєї смерті, про що й було зроблено відповідний запис у земських книгах 14 жовтня 1616 р. В ньому говорилося про те, що Гальшка Гулевичівна з дозволу свого милості (чоловіка) «намірилася зробити добро для церкви Божої». І далі відомі слова: «На вічні часи даю, дарую, записую і відказую мій власний спадковий маєток, що користується правами і вольностями шляхетськими, передаю мій власний двір у цілому, разом із землею, що одержані від мого мужа у вічний дар — знаходяться у місті Києві — ...на монастир Патріаршої Ставропігії, а також на школу для дітей як шляхетських, так і мужицьких, міщанських і на всякий інший спосіб богоугодного життя». Цей фундушевий (дарчий) запис підкріплено підписом Стефана Лозки. В документі зазначено межі помістя. Фактично це територія, яку займали братський монастир та братська школа. Отже, Гальшка Гулевич стала засновницею церковної та освітньої установ, що перегадом були поєднані з київською школою Печерської лаври й поклали початок колегії, котра завдяки сміливому й мудрому керівництву з боку Петра Могили стала першим вищим закладом у східній Європі, який потім отримав назву Києво-Могилянської академії.

Із запису Гальшки прояснюється і мотив цього дару. Три причини керували нею: зміцнити православну церкву, добрими діяннями очистити душу свою і злитися нею з українським народом. А український дух у цієї жінки не згасав: її власноручний підпис зроблено українською

мовою, хоч усі інші підписалися польською, та й решта документів повністю писана по-польськи.

На ту пору це був, можливо, єдиний благородний вчинок, про який повідомляють писемні джерела. Житомирські та київські урядові книги містять численні судові справи, які Гальшка Гулевичівна вела щодо маєтків та ґрунтів, а також скарги на неї за самовільне захоплення то Ротівського млина, то майна, що перевозилося з одного помістя в друге. Очевидно, вона усвідомлювала свої гріхи, бо в заповіті своєму детально перелічує всі борги, які за життя не дуже поспішала віддавати. Не можна й перебільшувати її ролі у заснуванні Київського братства. Окрім відомого дарчого запису, ніде в документах братства ім'я Гальшки не згадується.

Однак це не применшує значення її вчинку. Історія розпорядилася так, що саме в той час розпочинається процес відродження української держави. Гетьман Петро Сагайдачний першим зрозумів, яке важливе значення має поєднання сформованої військової сили (а козацька піхота була в ті часи кращою в Європі) з силою духу і розуму. Він вступає з усім військом до Київського Богоявленського братства, щоб об'єднати ті дієздатні чинники, що могли б сформувати українську державність. Київ, у якому життя тільки-но починало відроджуватися, знову став центром нації, продовжуючи історичну традицію Київської Русі. Минуть ще роки — і на основі школи цього братства, на обійсті Гальшки Гулевичівни, виникне знаменита в майбутньому Києво-Могилянська академія... Так розпорядилась історія.

Після смерті чоловіка Гальшка переселилася на батьківщину — на Волинь. Її син Михайло не виправдав материних сподівань: став уніатом, зневажав усе українське, марнував життя в розвагах. Про долю дочки Катерини теж майже нічого не відомо.

До Луцьких міських книг 31 березня 1642*р. занесено заповіт Гальшки Гулевичівни, в якому вона відписує на Луцьке братство 200 злотих, стільки ж на монастир і 50 злотих — на шпиталь. Померла вона 1645 р. і похована біля Луцької Хрестовоздвиженської церкви. На початку XIX ст. церква згоріла, довго стояла в руїнах і лише наприкінці того ж століття відбудована.

Пам'ять про Єлизавету Гулевич оповита серпанком легенди, трохи ідеалізована. І хай, може, й спорадичним був її дар у тому далекому 1616 р., але він приніс Гальшці те, про що кожен може тільки мріяти, — її ім'я назавжди

залишилося серед тих, хто допомагав українцям стати собою.

Добра суспільна справа Гальшки Гулевичівни прийняла і стала своєрідною ланкою патріотичної діяльності свідомих інтелектуальних сил українського народу. Які в надзвичайно тяжких історичних умовах будували духовний світ, культуру українців. Слід пам'ятати, що українська культура в широкому розумінні цього явища в ту пору розвивалася своєрідно. Держави, яка могла б сприяти цьому, не існувало, тому культурні осередки об'єднувалися навколо меценатів та православних братств. Єдиною фінансовою підтримкою були дари української шляхти, котра ще дотримувалася національних звичаїв та православного обряду. Меценатство стало звичним явищем, його всіляко підтримувала православна церква як справу богоугодну.

Серед меценатів XVI ст. помітно виділявся добрими справами князь Костянтин (Василь) Костянтинович Острозький (1526-1608). Він заснував кілька шкіл на Волині та відому Острозьку академію. Цей навчальний заклад типу вищих шкіл проіснував з 1580 по 1636 р., згуртував навколо себе наукові сили слов'янського світу, дав освіту значній кількості православної молоді і підготував чимало відомих діячів України.

Тож у самому факті дару Гулевичівни бачимо продовження благородної справи меценатів XVI ст. Ця пожертва — переконливе свідчення дійової і вагомої ролі української жінки в тогочасній історії.

Українські жінки споконвіку були гордими і незалежними, активними й освіченими, мали рівні з чоловіками права. На той час жінки використали свою вагу у суспільстві для захисту православної церкви — часто ризикуючи життям — від зазіхань католиків й уніатів, зміцнювали засади релігійного й культурного життя українців. Так, у 1638 р. багата власниця містечка Гощі на Волині Раїна Соломорецька заснувала Свято-Михайлівський чоловічий монастир, при якому була православна церква. Скориставшись цим, Петро Могила переніс сюди школу з Вінниці, й існувала вона майже до кінця XVII ст., незважаючи на народні повстання та грабіжницькі напади татар у цьому краї.

Широ відданою православної вірі була українська патріотка Раїна Могилянка Вишневецька, сестра визначного просвітителя, митрополита Петра Могилы. Весь свій

короткий вік вона допомагала Густинському, Ладинському та Мгарському монастирям, при яких діяли освітні гуртки.

Багато відомих жінок-українок в ції часи залишили помітний слід в історії, та й ті, чиї імена не збереглися для нащадків, завжди були берегинями домашнього вогнища, всього найсвятішого, що збереглося в наших душах.

ЛІТЕРАТУРА

Аркас М. М. Історія України-Русі. — К.: Вища шк., 1991. — С. 161-162.

Большая Советская Энциклопедия. — М.: Сов.энциклопедия, 1977. — Т. . — С. 207-208.

Дорошенко Д. І. Нарис історії України. — Львів: Світ, 1991. — С. 209.
Козуля О. Жінки в історії України. — К.: Український центр духовної культури. 1993. — С. 42-45.

Колісниченко Ю., Плачинда С. Гулевичівна. — К.: Молодь, 1968. — С. 60-96.

Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків. — К.: Україна, 1993. — С. 300-303.

Крип'якевич І. П. Історія України. — Львів: Світ, 1990. — С. 148, 331, 341.

Плачинда С., Колісниченко Ю. Неопалима купина. Істор. повісті. — К.: «Грайлик», 1993. — С. 67-107.

Полонська-Василенко Н. В. Історія України. — К.: Либідь, 1992. — Т. 1. — С. 413, 431-432, 495, 499.

Слабошпицький М. Ф. З голосу нашої Клію (Події і люди української історії). — К.: Фірма «Довіра», 1993. — С. 199-205.

Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича. — К.: Либідь, 1993. — С. 50, 54-55.

Голос України. — 1993. — 20 лютого.

Запитання для самоаналізу дискусій та обговорення теми «Благодійниця Гальшка Гулевичівна»

1. На які сфери культурного і духовного життя українців була спрямована громадська діяльність Гальшки Гулевичівни, її попередників та послідовників?

2. Назвати риси характеру, особливості суспільної діяльності Гальшки, які створюють своєрідний, повчальний образ видатної жінки.

3. Що в історичному вчинку Гальшки Гулевичівни можна перейняти нашим сучасникам?

В роботі над оповіддю, запитаннями і індивідуальним творчим завданням використати документальні джерела вміщені на стор.

ЛЕГЕНДАРНА ПІСНЯРКА

Є прадавні скарби, що намертво лежать у землі, а є живі скарби, які передаються від покоління до покоління, огортаючи глибинними чарами людську душу. До таких належать народні пісні. Імена їхніх творців розгубила історія й вже навряд чи й знайдемо багатьох з них. І тільки інколи, крізь тумани часу, окреслиться схожа на легенду-постать творця пісні. До таких і належить легендарна постать народної піснярки Марусі Чурай.

Цей образ віддавна привертав увагу дослідників. На жаль, прямих документальних доказів про життя Марусі Чурай не збереглося. Влітку 1568 р. Полтава згоріла дощенту. Довго літав над руїнами магістрату легенький попіл спалених паперів — всіх отих книг міських полтавських, де були записи поточних судових справ. Може, там була і справа Марусі Чурай? Може, тому і не дійшло до нас жодних офіційних свідчень про неї. Однак, історичні дослідження, спогади, легенди, пісні, художні твори, написані в різні роки багатьма вченими, письменниками та поетами, свідчать про факт достовірності історичного існування геніальної української піснярки.

Відомий український історик В. Модзалевський писав: «Маруся Чурай славилася неймовірною красою, вмінням співати та імпровізувати на вечорницях. З пісень, які, безумовно, належали Марусі, найбільш відомі «Віють вітри, віють буйні», «Ой не ходи, Грицю», «Сидить голуб на

березі», «Засвіт встали козаченьки», «Грицю, Грицю, до роботи», «Котилися вози з гори».

Ще до появи статті В. Модзалевського професор Київського університету, знавець староруської літератури та народної поезії П. Владимиров відзначав: «Безперечно, Маруся Чурай була імпровізаторкою деяких малоросійських пісень».

Ці думки авторитетних фахівців заслуговують найпильнішої уваги. До висновку, що Маруся Чурай — історична особа, прийшов і російський бібліограф М. Голіцин. У «Бібліографічному словнику» (1889) він твердив, що Маруся була імпровізаторкою малоросійських пісень і однією з кращих співачок свого часу. Слід підкреслити, що всі дослідники одностайно посилаються на бібліографічний нарис О. Шкляревського, опублікований у 1877 р. в петербурзькому журналі «Пчела»: «По Україні, переважно в Полтавській губернії, ходять переказ, що автором відомих і найпоширеніших у слов'янському світі малоросійських пісень була дуже молода дівчина, козачка, яку звали Марія Гордіївна Чурай».

Перекази про легендарну українську дівчину цікавили багатьох поетів, прозаїків, драматургів. О. Шаховський у 1839 р. видав історичну повість «Маруся — малоросійська Сафо». Автор стверджує, що в основу його твору покладено достовірні факти, а також відомі народні перекази про Чураївну.

Фольклорні матеріали, якими користувалися вчені та письменники XIX ст., не дійшли до нашого часу. Усні перекази про Марусю Чурай майже забуті. Це дало привід деяким дослідникам вважати цю постать витвором творчої фантазії. Так, львівський літературознавець Г. Нудьга стверджував: «Немає жодної письмової згадки про Марусю Чурай — чи про особистість, чи про піснярку. Тому немає ніяких підстав говорити про дати її народження та смерті, а тим більш — про її творчість. У фольклористичній літературі не зафіксовано жодного переказу про Чурай».

Однак є численні (згадані й незгадані) дослідження й матеріали, які відхиляють подібні твердження. Яким же постає життя поетеси із відомих досліджень, спогадів?

У різних варіантах переказів наводяться кілька дат її народження. В. Модзалевський вважає, що вона з'явилася на світ 1628 році. Цю ж дату називає О. Шкляревський. Українська радянська енциклопедія в статті про Марусю Чурай називає 1625 рік.

Маруся народилася в родині урядника Полтавського

добровільного козачого полку Гордія Чурая — палкого патріота, людини хороброї, чесної. У сутичці з шляхтичем, який знущався з простого люду, запальний Чурай зарубав кривдника, тож мусив тікати з Полтави на Січ, де пристав до війська гетьмана нереєстрових козаків Павлюка (Бути). Разом з ним він брав участь у народному повстанні, у битві під Кумейками потрапив у полон і був страчений у Варшаві. Народ склав про нього пісню.

Після смерті батька Маруся жила з матір'ю у слободі під Полтавою, в невеличкій хатині на березі Ворскли. Люди оточили вдовицю та її дочку теплотою і любов'ю, бо пам'ятали й шанували Гордія Чурая, любили пісні його доньки Марусі.

«Маруся була справжня красуня в суто малоросійському стилі: дрібненька, струнка, як струна, з крихітними рученьками і ніженьками, з привітним виразом ласкавого, матового кольору, засмаглим личком, на якому виступав рум'янець, з карими очима під густими бровами і довгими віями... Голівку дівчини покривало розкішне, чорне, як смола, волосся, заплетене в густу широку косу до колін». З такою чарівною зовнішністю, маючи від природи життєрадісну вдачу та вмючи складати пісні і гарно їх співати, дівчина подобалася місцевим парубкам. Серед них помітно вирізнявся реєстровий козак Полтавського полку Іван Іскра, син одного з керівників селянсько-козацького повстання. Іван був людиною суворою, але правдивою і благородною. Він дуже любив Марусю, проте не відкривав їй своїх почуттів, бо знав, що дівчина любить молодого козака Григорія Бобренка. Але Гриць був людиною безхарактерною, перебував під впливом своєї матері. Вона й умовила Гриця покинути залицяння до Марусі й посватати багату Галю Вишняківну — дочку черкаського полковника Федора Вишняка, племінницю полтавського полковника Мартина Пушкаря.

Навесні 1648 р. почалася Визвольна війна українського народу проти польської шляхти під проводом Богдана Хмельницького. Він розгромив польське військо під Жовтими Водами і почав збирати козацькі полки для рішучого удару під Корсуном. На допомогу Богдану Хмельницькому виступив Полтавський полк, в якому служили Іван Іскра та Григорій Бобренко. Розлука з коханим була для Марусі тяжким ударом, одночасно її обдарування розквітло саме в цю пору.

У неціненному доробку Марусі Чурай, створеному в цей тяжкий для душі і водночас плідний для творчості

період, була не тільки любовна, а й громадсько-патріотична поезія, яка зміцнювала силу духу нашого козацтва:

**Стоїть місяць над горою, а сонця немає...
Мати сина в доріженьку слізно проводить:
«Іди, іди, мій синочку, та не забаряйся,
За чотири неділеньки додому вертайся!»**

Перу Марії Чурай належать також вірші й пісні, присвячені великим історичним подіям у житті українського народу. Так, дослідники її творчості записали новий варіант пісні «Засвіт встали козаченьки», в якому відображено події, пов'язані з битвою військ Богдана Хмельницького з польською шляхтою. 16 травня 1648 р. козаки розгромили коронне військо під Корсунем. Коронний гетьман Потоцький і польний гетьман Калиновський потрапили в полон.

Важливі історичні події в житті українського народу в творах Марусі Чурай не могли витіснити її власні душевні хвилювання. Природно, що більшість пісень цього періоду пройняті глибокими стражданнями Марусі Чурай. Її коханий Гриць, що був на війні, не подавав про себе вісточку. Маруся страждає, її безмежна туга переливається в пісні. Перебуваючи на богомоліні в Києві, вона пише твори пройняті душевним болем, глибоким смутком:

**Трачу літа в лютім горі
І кінця не бачу,
Тільки тоді легше стане,
Як трошки поплачу.**

Та от після переможних битв козаки повертаються в рідні оселі. Григорій, прибувши до Полтави, підкорився волі матері й посватав Галину Вишняк. Туга й безнадія охопили вразливу Марусину душу. Життя без коханого втратило для неї сенс. Все частіше приходять до неї думки про смерть. Не маючи сил забути Гриця, Маруся у відчаї кидається в річку, та Іван Іскра рятує дівчину. Тяжкий душевний стан нашттовхнув Марусю на думку про помсту Грицеві за зраду. Якось на вечорницях Маруся зустріла Григорія з нареченою. Пересиливши себе, запросила Гриця на танок, який став фатальним для обох.

Подальший перебіг подій Маруся виспівала у своїй останній пісні:

**У неділю рано зілля копала,
А у понеділок переполоскала.
Як прийшов вівторок, зілля ізварила,
У середу рано Гриця отруїла.
У четвер надвечір Гриценько помер.
А прийшла п'ятниця — поховали Гриця.**

Нехай він не буде ні їй, ні мені,
Нехай достанеться він сирій землі...

Поетеса Ліна Костенко у романі «Маруся Чурай» своєму змальовує фатальні обставини страхітливої смерті Гриця та міру причетності до цього легендарної піснярки:

Я завтра, сонце, буду умирати.
Я перейшла вже смертницьку межу.
Спасибі, сонце, ти прийшло крізь ґрати.
Я лиш тобі всю правду розкажу.
Не помста це була, не божевілля.
Людина проста ближнього не вбє.
Я не труїла. Те прокляте зілля
він випив сам. Воно було моє.

У пісні немає натяку на розкаяння. Однак, за переказами, Маруся, дізнавшись про смерть Гриця, прибігла до церкви і покаялася в своєму злочині. Марусю було арештовано, посаджено до в'язниці і засуджено до страти. Переповідають, що вже коли вона стояла під шибеницею, на змиленому коні примчав Іван Іскра і привіз від Богдана Хмельницького помилування для Марусі. Це сталося 1652 р. Але як було насправді, невідомо.

Існує декілька версій про останній період життя піснярки. Одні перекази стверджують, що після помилування дівчина невдовзі померла від сухот, інші повідомляють, що Маруся мучилася в каятті, полишила рідну Полтавщину і пішла в монастир, де й померла. Дослідник О. Шаховський так конкретизує кончину Марусі: це сталося через рік після помилування. Тож історикам, фольклористам, літераторам ще треба чимало попрацювати аби відокремити правду від домислів, які супроводжують всі роки короткого, палкого життя легендарної, високопоетичної доньки України. Не підлягає сумніву талановитий, винятковий поетичний спадок Марусі Чурай. Її пісні і нині глибоко хвилюють, породжують щемний неспокій серця.

Пісні Марусі Чурай і нині бентежать душу ширістю почуттів, чарівністю, ніжністю. Три століття ходять вони межі людей, а попереду — вічність, бо велика любов і глибинна поезія — невмирущі.

ЛІТЕРАТУРА

- Дівчина з легенди. — К.: Дніпро, 1974. — С. 81-103.
Козуля О. Жінки в історії України. — К.: Український центр духовної культури. 1993. — С. 50-53.
Кауфман Л. О популярных украинских народных песнях и их авторах. — М.: Сов.композитор, 1973. — С. 57-70.

Український радянський енциклопедичний словник. — К.: Головна редакція Укр. енциклопедії АН УРСР, 1987. — Т. 3. — С. 651.

Костенко Л. Маруся Чурай. — К.: Веселка, 1990. — С.

Слабошпицький М. Ф. З голосу нашої Клію: (Події і люди української історії). — К.: Фірма «Довіра», 1993. — С. 209-211.

Запитання для самоаналізу, дискусій та обговорення теми «Легендарна піснярка»

Які події історії українського народу, родинного життя сприяли й посилювали поетичну, задушевну силу Марусиних пісень?

Що у піснях Марусі Чурай близьке, властиве для народної творчості?

Чи природним й закономірним є вчинок Марусі щодо Гриця Бобренку?

В роботі над оповіддю, запитаннями та індивідуальним творчим завданням використати документальні джерела вміщені на стор.

МАТИ ВЕЛИКОГО ГЕТЬМАНА

Марія (Марина) Магдалина Мазепа народилася у великій знатній родині Мокієвських. Її молоді літа не висвітлені детально дослідниками історії України, та деякі факти з її біографії можна відтворити.

В дитячі роки Марія отримала добру освіту, чемне відношення до знань і суспільних обов'язків. Вона, ймовірно, навчалася й виховувалася домашніми вчителями, згодом — в братській школі при православної церкві. Прищеплена Марії — родиною Мокієвських — повага до глибоких знань сприяло тому, що блискучу освіту отримав і її син Іван, майбутній гетьман України. Він, мабуть не безпоради й підтримки матері, спочатку навчався у Києво-Могилянській академії, потім у єзуїтській колегії. Пізніше на кошти польського короля виїжджав до Голландії, Франції, Німеччини та Італії, де опановував науки, вивчав мови і завдяки цьому на все життя зберіг любов до мистецтва, книгозбирання, був відомим меценатом.

На початку 1640-х років Марія Мокієвська стала дружиною Степана (Адама) Мазепа. Він походив із стародавнього православного роду української шляхти Мазеп-Колединських, письмові згадки про який датовані 1544 р. Степан Мазепа був людиною освіченою, дійовою, за часів гетьмана Виговського (1657-1659) належав до партії, яка обстоювала самостійність України. Він користувався повагою й довір'ям серед козацької старшини, у вересні

1658 р. брав участь у підписанні Гадяцького договору, за яким Україна разом з Польщею, Литвою мали утворити федерацію рівноправних князівств. Під час подальшої боротьби угруповань козацької старшини прихильних до польської (до якої мабуть належав і Степан Мазепа), російської і турецької орієнтації він загинув.

Марія, залишившись із двома дітьми — сином Іваном та донькою Мартою, зробила все, аби вони отримали добру освіту. Не полишала вона і громадських та релігійних справ; як твердять деякі дослідники, вона займала посаду титаря в монастирі, що стояв навпроти головної брами Києво-Печерської лаври і де знаходили матеріальну та моральну підтримку прихильники православної віри.

У 1686 р. Марія постриглася в черниці Київського Вознесенського монастиря, куди на схилі літ приходила більшість знатних українських жінок. Невдовзі вона стала тут ігуменею і здійснила на цій посаді немало добрих справ, спрямованих на зміцнення православної церкви в Україні. Вознесенський монастир вів велике господарство, задовольняв потреби ченців у одязі і продуктах харчування, здійснив будівництво кам'яної церкви, опікувався шпиталями, сиротницями, притулками для бідних, всіляко підтримував братську школу, здійснював друкування релігійної літератури.

Цей період, коли Марія Магдалина цілковито віддавала свої сили на добрі справи в ім'я Бога, був позначений складною боротьбою: внаслідок Берестейської унії (1596 р.) стався розкол національної православної церкви. Прихильники уніатства, тобто союзу православної і католицької віри, спокійно сприймали верховенство ритуальних і організаційних засад католицької церкви. Але при підтримці королівської і шляхетської адміністрації Польщі (Речі Посполитої) по суті здійснювалося поневолення як духовне, так і соціально-економічне православного українського та білоруського народів. Мешканцям українських земель, що були в складі Російської імперії, як прихильникам православ'я треба було боронити незалежність Київської метрополії від московського патріархату. Таким чином, українська незалежна православна церква мала відстоювати своє право на існування на Правобережжі і Лівобережжі. Неабияких вольових зусиль musili докласти церковні діячі в цей складний період, аби зберегти традиції православної віри, започатковані ще в X ст., щоб стали вони основою для національної єдності в Україні.

Складний, відповідальний період в історії православної церкви України покликав до сміливих дій активних, сумлінних патріотів. В середовищі патріотично настроєних церковників, безумовно, виділялася постать ігумені Марії Магдалини Мазепа. Її сподвижницька релігійна справа надихала її дітей на служіння Україні. Син Іван вже в перші роки свого гетьманства багато зусиль віддав культурному відродженню краю. Відбудовується і споруджуються часто на його кошти церкви й монастирі. І — не тільки у великих містах, а й у селах. Він постійно опікувався Києво-Могилянською академією. При ньому було споруджено один із її великих корпусів, за його гетьманування з'явилися численні школи, шпиталі.

Великого гетьмана надихала мати й не великі державні справи: вона була найдовіреним радником, помічником у час його відповідальних політичних рішень.

У романі Богдана Лепкого «Мазепа» йдеться про велику роль Марії Магдалини в житті та діяльності гетьмана Івана Мазепа. У важкі хвилини він ішов до матері. «Різниця у віці в них була невелика — мати на 20 років старша за свого сина. Усе земне залишила геть далеко поза межами тихої монастирської огорожі, крім сина, котрого Господь Милосердний поставив на світочку, на найвищому пісці по цілій широкій Україні і тримав його на ньому у своїй ласці незбагнутій такі довгі літа».

Ігуменя Магдалина була для гетьмана найвірнішим другом, сповідницею його нових намірів і планів, учителькою і наставницею. Ніхто не знав того, що нікого не слухав гетьман так покійно, як своєї доброї і мудрої матері. Не раз доводилося йому і жаліти і нарікати на себе, коли не зробив так, як казала мати, і навпаки — стільки разів він був радий, що пішов за порадою матері.

Марія Магдалина Мазепа була доброю порадицею не тільки для свого сина, але й для мешканців Дівочо-Вознесенського Києво-Печерського Глухівського монастиря. З глибокою шанобою ставилися до неї сестри-черниці, без вагань йшли до ігумені Марії Магдалини, яку завжди тут могли зустріти. Вона мешкала у трьох невеликих келіях: у першій стояли шафи з богослужбними книгами, монастирськими метриками, літописними нотатками письменних черниць. Біля одного з вікон — стіл із приладдям для письма, а посередині келії — другий, обставлений низькими стільцями, на яких сідали гості, що приходили в монастир скласти пожертву на славу Божу та просили благословіння відомої розумом та богоугодним життям

ігумені. В сусідній келії стояло її тверде ложе, горіли лампади перед іконами і пахло ладаном. На вікні стояли глечики з квітами, бо ігуменя кохалася в квітах.

Її син, Іван, великий гетьман України, добре знав де він у складну для себе важливу годину побачить незмінно любов матір, отримає ширу пораду, благословіння.

«Гетьман пройшов першу келію і на порозі другої зустрів свою матір. Стояла перед ним, хоч така ветха... але пряма і горда, з руками так само зложеними на лоні, як на тім портреті, що висів у робітні гетьманській проти його стола.

Колись гарне, тепер уже тільки поважне обличчя, так дуже характерне для роду Мокієвських, хотіло робитися лагідним і добрим. Але тільки очі всміхнулися легко, уста ж залишились, якими звичайно були, ніби вони зроду сміятися не вміли...

Гетьман підійшов до матеріної руки і поцілував її, тую худую, тонку, маленьку і земну руку, як у вмерлої.

— Благословення вашого прошу, мамо, — сказав покірно.

— Благословення Господнє да буде з тобою од нині й до скончання днів твоїх, мій сину, — відповіла, підносячи голову на склепіння, котре висіло над ними і придавлювало їх...

Хвилину уста ігумені безцвітні вічно дрижучі шептали ще якусь молитву, котрої ніхто, крім Господа Бога, не чув, а потім вона, нараз змінюючи голос і поставу, сказала: «Спасибі тобі, Іване, що зайшов провідати мене. Скучилося мені за тобою, синку, давно ми не бачилися...

— Нараз звіяла війна. Дві хмари на нас наступають — тут Петро, а там Карл... Вибирай...

— Вибирай! — відповіла мати.

— Треба вибрати так, щоб із дощу не попасти під зливу, щоб, рятуючись, не втратити всього.

— Лютер і Антихрист, — відповіла гетьманові мати.

— Ні з одним, ні з другим нам уже не по дорозі.

— А все ж таки цей Лютер — чоловік і він далеко від нас, а Петро поруч. Це рись, що до нашої шиї присмокталась і кров нашу ссе. Так мені чомусь здається, що Україна жінка, а Петро — чоловік, котрий знущається над нею. Не жити тому подружжю у парі, розлучення треба.

— Розлучення церква не знає, треба скасувати шлюб.

— Боюся, що дійсно доведеться нам скасувати цей шлюб. Та чи не гріх це, мамо?

— Чия вина, того й гріх. Господь тобі простить... — І

вона підняла руки свої вгору. — Що не зробиш для полегшення долі народу, для визволення його з тяжкої вавілонської неволі, прощення тобі хай буде Господом милосердним, як моє серце материнське прощає тобі... гріхи молодості твоєї і всі промахи теперішнього життя... Амінь!»

Не дожила Марія Мазепа до часу, коли її син — великий гетьман України, зробив рішучий й водночас трагічний крок, проти якого, маємо припустити, мати йому не перешкоджала.

Закінчився життєвий шлях Марії Магдалини у 1707 р. Її близьким і далеким нащадкам вона полишила добру пам'ять своїм родиним життям, численними громадськими і релігійними діяннями.

ЛІТЕРАТУРА

- Аркас М. М. Історія України-Русі. — К.: Вища шк., 1990. — С. 260.
Белецкий П. А. Украинская портретная живопись XVII-XVIII вв. — Ленинград: Искусство, 1991. — С. 72.
Борщак І., Мартель Р. Іван Мазепа: Життя і пориви великого гетьмана. — К.: Свенас, 1991. — С. 7.
Дорошенко Д. І. Нарис історії України. — Львів: Світ, 1991. — С. 334.
Лепкий Б. Мазепа. // Дзвін. — 1991. — № 2, 3.
Козуля О. Жінки в історії України. — К.: Український центр духовної культури, 1993. — С. 42-45.
Крип'якевич І. П. Історія України. — Львів: Світ, 1990. — С. 144-147, 150-154, 208-209.
Полонська-Василяко Н. В. Історія України. — К.: Либідь, 1992. Т. 2. — С. 83.
Слабошпицький М. Ф. З голосу нашої Клію (Події і люди української історії). — К.: Фірма «Довіра», 1993. — С. 172.
Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича. — К.: Либідь, 1993. — С. 206-209.

Запитання для самоаналізу при обговоренні дискусії на тему «Мати великого гетьмана»

1. Які риси характеру, напрями практичної діяльності Марії Мазепа були взірцем для її дітей, однодумців?
2. Що давало Марії Мазепі глибоке шанування релігійних норм у її особистому житті?
3. В чому вагомість громадських і релігійних справ та здобутків Марії Магдалини Мазепа?
4. Чи вважаєте вчинки Марії Мазепа гідними наслідування сучасними людьми?

В роботі над оповіддю, запитаннями та індивідуальним творчим завданням використати документальні джерела вміщені на стор.

ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА (Фрагменти з літописів та документів)

УРЯДУВАННЯ ОЛЬГИ. ХРЕЩЕННЯ ОЛЬГИ. ОБЛОГА КИЄВА ПЕЧЕНИГА МИ. СМЕРТЬ ОЛЬГИ. ПОХВАЛА ОЛЬЗИ.

У рік 6454 [946]... А як узяла вона [Ольга] город [Искоростень, центр Деревлянської землі], то спалила його. І старійшин же города спалила, а інших людей — тих побила, а других оддала в рабство мужам своїм, а решту їх залишила платити данину.

І наклала вона на них данину тяжку, і дві частини [її] ішли Києву, а третя — Вишгороду, до Ольги, бо Вишгород був Ольжиним городом. І пішла Ольга по Деревлянській землі з сином своїм і з дружиною своєю, встановлюючи устави і уроки¹. І [донині] є становища її і ловища її.

І прийшла вона в город свій Київ із сином своїм Святославом. І, пробувши один рік.

У рік 6455 [947], пішла Ольга до Новгороду. І встановила вона по [ріці] Мсті погости² і данину, і по [ріці] Лузі погости, і данину, і оброки³. І ловища її є по всій землі, і знаки [її], і місця⁴, і погости, і сани її стоять у Пскові й до сьогодні. І по Дніпру [є] перевісища [її], і по Десні, і єсть село її Ольжичі й до сьогодні.

Установивши порядок, повернулася вона до сина свого в Київ і перебувала [тут] із ним у любові.

У рік 6463 [955]. Вирушила Ольга в Греки і прибула до Цесарограда⁵. А був тоді цесарем Костянтин, син Леонтів. І, побачивши її, гарну з лиця і вельми тямущу, здивувався цесар розумові її і розмовляв з нею, сказавши їй: «Достойна ти еси цесарствувати в городі сьому з нами». Вона ж, зрозумівши [його речі], мовила до цесаря: «Я поганинка есмь. А якщо ти хочеш мене охрестити, то охрести мене сам. Якщо ні — то я не охрещуся». І охрестив її цесар з патріархом [Полієвктом].

Просвітившись же, радувалася вона душею і тілом. І поучив її патріарх про віру [християнську], і мовив їй: «Благословенна ти еси в руських князях, бо возлюбила ти світле, а тьму облишила. Благославлятимуть тебе сини руські навіть в останньому поколінні нащадків твоїх». І дав він їй заповіді про церковний устав, і про молитву, і про піст, і про милостиню, і про додержання тіла в чистоті. А вона, схиливши голову, стояла, слухаючи поучення, вбирала [його], як губка, і, поклонившись

¹Устава і уроки — різні, встановлені княжою владою, данини, податі і повинності.

²Погост — адміністративно-господарський осередок, де княжі люди здійснювали князівські розпорядження, чинили суд, громадили данину та ін.

³Оброк (пізніше — чинш) — різновид феодалних поборів у натуральній формі (продуктами); згодом оброк стягували грошми.

⁴В Іпатському, Хлебняковському, Лаврентіївському списках «мъста»: очевидно, йдеться про земельні угіддя.

⁵Про подорож Ольги до Константинополя детально розповідає і сам Костянтин VII Порфірогент (Багданородний), наводячи, зокрема, дату першої аудієнції в нього і дату виїзду Ольги.

патріархові, говорила: «Молитвами твоїми, владико, хай убережена буду я од сіті вражої». І було наречено їй в хрещенні ім'я Олена, як ото й колишню цесарицю, матір великого Костянтина. І благословив її патріарх, і відпустив її.

А по охрещенні призвав її цесар і сказав їй: «Я хочу взяти тебе за жону». Вона тоді мовила: «Як ти мене хочеш узяти, коли охрестив мене сам і назвав мене дочкою? Адже в християнах нема такого закону — ти ж сам знаєш». І сказав цесар: «Перехитрила ти мене еси Ольго». І дав він їй дари многі — золото, і сrebro, і паволоки, і начиння різного, і відпустив її, назвавши її дочкою своєю.

Вона ж, збираючись додому, прийшла до патріарха, благословення просячи для роду [свого], і сказала йому: «Люди мої — погані, і син мій, — хай би уберіг мене бог од усякого зла». І мовив патріарх: «Чадо вірнее! Ти в Христа охрестилася еси і в Христа втілилася. І Христос убереже тебе, як ото уберіг Єноха в найдавніші покоління, потім Ноя в ковчезі... — так і тебе він ізбавить од врага і сітей його». І благословив патріарх, і пішла вона з миром у землю свою, і прибула до Києва.

Ся ж Ольга прибула до Києва, як ото ми сказали, і прислав до неї цесар грецький [послів], мовлячи: «Многим одарив я тебе, і ти говорила мені: «Коли я повернуся в Русь, [то] многі дари пошлю тобі: челядь, і віск, і хутро, і воїв багато на поміч». Ольга ж, відповідавши [цесареві], сказала послам: «Якщо ти, отож, так само постоїш у мене в Почайні¹, як і я в Суду, — то тоді я тобі дам». І відпустила вона послів, це сказавши.

Жила ж Ольга [разом] із сином своїм Святославом, і повчала його мати охреститися, та не зважав він на це, ні до вух не брав. А якщо хто хотів [своєю] волею охреститися — „Святослав і його дружина] не боронили, але глумилися з того. «Адже для невіруючих віра християнська юродство єсть» «не знали бо [її], ані розуміли ті, які ходять у темі, і не відали вони слави господньої», «бо одебелили серця їх, і ушима ж важко вони слухали, [а] очима [не хотіли] видіти». Сказав бо Соломон: «Діла нечестивих далекі від розуму».

Отак і Ольга часто [Святославові] говорила: «Я, сину, бога пізнала і радуюся. Якщо й ти пізнаєш бога, то радуватися станеш». Але він не слухав цього, кажучи: «Як я інший закон один прийму? Адже дружина моя з сього сміятися почне!» Вона тоді сказала йому: «Якщо ти охрестишся, — всі це саме вчинять». Та він не послухав матері і додержував поганських звичаїв, не відаючи, [що] коли хто матері не слухає, — у біду впадає. Як ото сказано: «Якщо хто отця чи матері не слухає, — смертю хай умре». Сей же [Святослав] після цього гнівався на матір, бо Соломон сказав: «Той, хто повчає злих, — наживе собі безчестя; викриваючи нечестивого, він опорочить себе, бо викриття нечестивих — це страждання ім, [обличителям]; не викривай злих, щоб не зненавиділи вони тебе». Та, проте, любила Ольга свого Святослава, мовляючи: «Нехай буде воля Божа. Якщо Бог захоче помилувати рід мій і землю Руську, хай покладе ім на серце звернутись до Бога, як ото і мені Бог дарував.

І це сказавши, молилась вона за сина і за людей у всі дні і ночі, вирощуючи сина свого до змушіння його і до повноліття його.

¹ До поч. XVIII ст. протока — правий рукав Дніпра. Почайна була київською гаванню: вона порівнюється з затокою Судом — гаванню Цесарограда. У літописі, де сплелися дві версії про подорож Ольги до Константинополя, виразно виступає незадоволення княгині тим прийомом, який влаштував їй візантійський імператор; вона, зокрема, була змушена довго чекати аудієнції в Константина, і «дари многі», які він дав їй, насправді були мізерними.

У рік 6476 [968]. Прийшли печеніги вперше на Руську землю. А Святослав був [тоді] в Переяславці, і заперлася Ольга з онуками. І оступили печеніги город силою великою — незчислене множество [стояло їх] довкола города, — і не можна було вийти з города, ні вісті послати, і знемагали люди от голоду і безвіддя. І, зібравшись, люди тої сторони Дніпра стояли в човнах на тій стороні, та не можна було увійти в Київ ані одному з них, ні з города [вийти кому] до них.

І затужили люди в городі, і сказали: «Чи нема кого, який би на ту сторону міг дійти і переказати: «Якщо ви не приступите завтра під город, — ми здамось печенігам». І сказав один хлопець: «Я можу перейти». Городяни ж, зрадивши, сказали хлопцеві: «Коли можеш ти якось іти — іди». Він тоді вийшов із города з уздечкою і ходив серед печенігів, запитуючи: «Чи ніхто не бачив коня?», — бо він умів попеченізькому і вони вважали його [за одного з] своїх. А як приблизився він до ріки, [то], скинувши одягу з себе, скочив у Дніпро і побрів. І коли побачили [це] печеніги, кинулися вони за ним, стріляючи в нього, але не могли йому анічого зробити.

А ті, побачивши [це] з тої сторони [Дніпра і] прибувши в човні назустріч йому, взяли його в човен і привезли його до дружини. І сказав він їм: «Якщо ви не підступите завтра рано під город, — здадуться люди печенігам». Мовив тоді їм воевода їхній, на ім'я Претич: «Підступимо завтра в човнах і, захопивши княгиню і княжичів, умчимо ми на сю сторону і люди. Якщо ж сього не зробимо, — погубить нас Святослав.

І як настав ранок, сіли вони в човни перед світом, затрубили сильно трубами, і люди в городі зняли крик. Печеніги ж подумали, що князь [Святослав] прийшов, [і] побігли од города хто куди.

І вийшла Ольга з онуками і з людьми до човнів..

І послали кияни [гінця] до Святослава, говорячи: «Ти, княже, чужої землі шукаєш і дбаєш [про неї], а свою полишив. Нас же мало не взяли печеніги, і матір твою, і дітей твоїх. Якщо ти не прийдеш, не оборониш нас, — то таки нас візьмуть. Чи тобі не жаль отчини своєї, і матері, що стала старою, і дітей своїх?»

Це почувши, Святослав швидко сів на коней з дружиною своєю, і прибув до Києва, і цілував матір свою, і дітей своїх, [і] журився тим, що сталося од печенігів. І зібрав він воїв, і прогнав печенігів у поле, і було мирно.

У РІК 6477 [969]. Сказав Святослав матері своїй і боярам своїм: «Не люблю мені є в Києві жити. Хочу жити я в Переяславці на Дунаї, бо то є середина землі моєї. Адже там усі добра сходяться: із Греків — паволоки, золото, вино й овочі різні, а з Чехів і з Угорів — сrebro й коні, із Русі ж — хутро, і віск, і мед, і челядь» — І мовила йому мати: «Чи бачиш ти, що я недужа? Куди ти хочеш [іти] од мене?» — бо вона розболілася була. Сказала ж вона йому: «Погребши мене — іди, куди хочеш».

І по трьох днях померла Ольга. І плавав за нею син її, і внуки її, і люди всі плачем великим, і, понісши, погребли її на [уготованому] місці¹. І заповіла була Ольга не творити тризни над собою, бо мала вона пресвитера, і той похоронив блаженну Ольгу.

Ся [Ольга] була передвісницею християнської землі, яко вранішня

¹Ясно, що за християнською традицією Ольгу було поховано в одній із спорудених нею церков у Києві; слово «мѣсто», місце (чи уготоване місце) означає, до того ж єпископський амвон (рундук), який під час архірейської служби встановлюється перед храмом, за даними Іакова Мніха (XI ст.), останки Ольги її онук Володимир Святославович переніс у Десятинну церкву, де вона покоїлася у невеликому кам'яному саркофазі з віконцем наверху.

зоря перед сонцем і яко зірниця перед світом. Вона бо сяла, як місяць уночі. Так ся між невірних людей світилася, як перло в багні, бо були вони залякані гріхом, не омиті святим хрещенням, а ся омилась святою купіллю, скинула з себе гріховну одіж ветхого чоловіка Адама і в нового Адама втілилась, що ним є Христос.

Речім же до неї: «Радуйся, руськеє пізнання Бога! Стали ми початком примирення [з ним]». Вона бо першою увійшла в царство небеснеє із Русі, і її восхваляють руськії сини яко зачинательку, бо й по смерті молилась вона Богові за Русь. «Праведних же душі не вмирають». Як ото сказав Соломон: «коли хвалять праведника, — веселяться люди», «безсмертною бо є пам'ять його, коли признається він Богом і людьми. Її теж усі люди прославляють, бачачи, що лежить вона нетлінною многи літа».

*Літопис руський. — К.:
Дніпро, 1989. — С. 35-37,
39-40.*

ПОШИРЕННЯ ОСВІТИ НА РУСІ

В 1037 р. заклав Ярослав місто велике, біля якого зараз Золоті ворота, заклав і церкву святої Софії¹, митрополію, і потім церкву святої Богородиці Благовіщення на Золотих воротах, потім монастир святого Георгія і святої Ірини. При ньому почала віра християнська розгортатися і поширюватися і чорноризці стали множитися, і монастирі появлятися. Любив Ярослав церковні устави, попів вельми жалував, особливо ж чорноризців, і до книг проявляв старання, часто читаючи їх і вночі, і вдень. І зібрав книгописців силу, які перекладали книги з грецької на слов'янську мову. І написали вони багато книг, по яких віруючі люди училися і задовольнялися вченням божественним. Як буває, що один землю розоре, другий же засіває, а третій жнуть і споживають їжу, що не оскудніває, так і тут. Батько ж його Володимир землю зорав і розпушив, тобто хрещенням просвітив. Цей же засіяв книжними словами серця віруючих людей, а ми жнемо, дістаючи книжне вчення.

Велика ж буває користь від учення книжного; книги наставляють і навчають нас путі покаяння, бо мудрість здобуваємо і здержавливість у словах книжних. Це — ріки, напуваючи весь світ, це — джерела мудрості, в книгах же незмірима глибина; ними ми в печалі утішаємося; вони — узда здержливості...

Ярослав же цей, як ми сказали, любив книги і, багато їх переписавши, поклав у церкві святої Софії, яку створив сам. Прикрасив він її золотом, сріблом і посудом церковним.

*Літопись по Лаврентьевскому списку. —
С. 148-149.*

ПОСТАНОВА ПОЛЬСЬКОГО СЕЙМУ ПРО РОЗДАЧУ МАГНАТАМ І ШЛЯХТІ ЗЕМЕЛЬ НА УКРАЇНІ (1590 р.)

Вказали нам коронні чини, що від значних у наших державах просторів пустих земель, розташованих на кордоні за Білою церквою, ніякої користі нема ні громадської, ні приватної, отже, як ці землі можна було б перетворити в корисні, аби не лежали пусті. Тому, внаслідок даного

¹Золоті ворота і Софіївський собор були закладені у 1037 р.

нам від усіх чинів дозволу, встановлюємо, що будемо вважати себе вільними в роздачі в цьому розумінні тих пустирів на вічність особам шляхетського стану, вислуженим перед нами і Річчю посполитою, на розсуд і волю нашу, а саме: Церехчемеровський (Трахтемировський) монастир над Дніпром, Боришпільський з селищем Іванківським, городище Владерецьке (Володарське) і до нього селище Зволочжя, зване Велика Слобода, над рікою Россю, Рокитне над тою ж. рікою і з Рокитнею — трьом особам, як їх привілеї свідчать. Також Гороша і Сліпорід² над рікою Нушею званою, при кордоні московському.

Історія України в документах і матеріалах. — Т. III. — К., Вид-во АН УРСР, 1941. — С. 8.

ЖАЛУВАНА ГРАМОТА КОРОЛЯ СІГІЗМУНДА ІІІ МАГНАТОВІ О. ВИШНЕВЕЦЬКОМУ НА ВОЛОДІННЯ ЗЕМЛЯМИ НА ПОЛТАВЩИНІ (1590 р.)

З доброї своєї волі за нашим листом дозволеним є...раніше названому князеві Олександрові Вишневецькому, його дружині, дітям і потомкам цим же правом своїм державно...ції добра з усіма землями, грунтами, належностями і пожитками, якими-небудь іменами вже названі і поіменовані, а (також з тими, які) потім колись зможуть бути винайдені і поназивані, на вічні часи в батьківщину і дідищу дали і цим листом нашим даємо; і вже зараз від цього часу владою і ухвалою сейму нинішнього нічого там на нас і на потомків наших не залишаємо і взагалі все право, якби ще якесь нам і Речі посполитій до того належало, на нього і на потомків його цілком і повністю впливаємо (передаємо): мають князь Олександр Вишневецький сам, його дружина, діти, потомки і їх нащадки ці добра — ріку Сулу, ріку Удай і ріку Солоницю і вхід Лужок з усіма широкостями грунтів, належностями — відповідно до привілею короля Стефана³, вище нами в цьому листі описаного, спокійно держати, замки закладати, міста і села на тих грунтах людьми осаджувати (заселяти), костьоли і церкви божі фундувати (будувати), землі розробляти, будувати, стави і млини поправляти і всілякі пожитки собі там винаходити, установлювати, розмножати і від цього часу всіх і всіляких прибутків, чиншів, платежів, десятин, дяклів, данин і інших належностей...примножувати...

Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. — Кн. XIV, отд. III. — К., 1900. — С. 93-95.

ПОВИННОСТІ СЕЛЯН ВІННИЦЬКОГО ПОВІТУ (1552 р.)

...Село замкове ж Вонсячин; держить те село з усім князь Дмитрій Вишневецький; записане, коли його (Вишневецького) ще не було (в селі), але підкоряється з того часу замкові.

Села землянські. Село пана Семена Кмітича Літин: чоловіків 141; дають панові на рік з усього села 141 кіпу грошів і на толоку жати

¹Поселення на Полтавщині.

²Польський король (1570 — 1586 рр.)

ходять 3 дні; слуг у тому селі двоє, на ім'я Гришко і Андрійко, кінно служать; млинів у тому селі два, вимелки з них не завжди рівні; корчм у тому селі — 4; плати з них на рік 19 кіп грошів.

Друге село пана Семена Кмітича, на ім'я Пелчевці, з присілком Салатами; чоловіків сімдесят, дають панові на рік 19 кіп грошів, ходять робити на пашню, дворову протягом усього літа, орати пригоном — день і на толоку — день, а два дні жати; в тому селі млинів два, корчми дві, копщизни¹ з корчм 4 копи грошів.

А якщо який-небудь чоловік з тих сел геть іде, то він повинен дати панові 6 кіп відхідного.

Село пана Миска П'ятничанського П'ятничане: чоловіків 30, дають на рік 3 копи і 40 грошів, а слуг в тому селі 8, котрі кінно служать; ще в тому селі чоботарів два і коваль один; ці роблять на двір даром; підсусідків² у цьому селі 12, ці не дають нічого, не роблять панові.

Село того ж пана Миска Демидовці: чоловіків 37, дають на рік 4 копи і 28 грошів; літом день косять; другий день жнуть; підсусідків у тому селі чоловіків 10; копщизни з обох сіл на рік 4 копи.

Село пана Павла Дубицького Кам'яногірка: людей усіх 30 чоловіків; з цих 30 чоловіків 23 чоловіки дають на рік кунці по 12 грошів, а також по три третинники³ вівса; по 2 вози сіна; робіт ніяких не виконують, а сім чоловіків на волі сидять...

Села панів Микулинських, на ім'я Микулинці, Боров і Новоселиця; у цих трьох селах людей усіх вісімдесят; ці вісімдесят шість чоловіків дають по 12 грошів кунці і по 4 третинники вівса, а сімдесят чотири чоловіки дають по 4 гроші і по 4 третинники вівса; роботи протягом усього року виконують; у Микулинцях став спустний; на четвертий рік дають за спуск по шістдесят кіп.

*Архив Юго-Западной
России. — Ч. VII.-7. 1.-К.,
1886. — С. 608-609.*

ПОВИННОСТІ СЕЛЯН СІЛ РИКАН І МИТИЩ (1571 р.)

...А це ось люди двору Рикан: перш за все Андрій боярин, подачки⁴ не дає, тільки конем служити повинен; Михно боярин таку службу служити повинен; люди подворищні, що повинні: Полуян кожного року чиншу⁵ півкопи грошів дати повинен, ходити робити до двору кожного тижня три дні; Андрій Бистрий таку ж роботу і подачку дати повинен... Вакула Пастухович таку ж роботу і подачку дати повинен; Сава Солов'евич таку ж роботу і подачку дати повинен. А це є підсусідки, поля не мають і сіножать і подачки ні (не дають), на ім'я: Охрім, цей повинність робити повинен; Петро тут повинність робити повинен. А це є люди з Митищ, подворищні, що до двору Риканського належать, на ім'я: Іван Лаврінович з братом дворище держить, на рік подачки дати повинен півкопи грошів, кожного тижня до двору три дні робити повинен (виходити); Стефан Іванович таку ж роботу і подачку дати повинен; Микита Куптевич таку

¹Обчислювання в копах плата за володіння корчмою.

²Безземельний селянин, який жив у чужому дворі на правах батрака.

³Один третинник — близько 130 кг.

⁴Натуральна данина.

⁵Грошовий податок.

ж роботу і подачку дати повинен... А то є огородник один, на ім'я Іван Губка подачки не дає, тільки в тиждень один день робить.

*Архив Юго-Западной
России. — Ч. VIII. Т. VI. — К.,
1911. — С. 352-353.*

ФЕОДАЛЬНІ ПОВИННОСТІ СЕЛЯН СІЛ СВИДИ І ВИДИБОРА ЖИТОМИРСЬКОГО ПОВІТУ (1636 р.)

...Насамперед мужики (хлопи) багатші повинні давати грішми по півкопи грошей литовських, по мірці вівса, по два вози сіна, по дві курки, два гусаки, підводи за 20 миль двічі на рік, а якщо не трапиться їхати, то повинен заплатити по одному польському злотому за кожний віз. Панщина (робота) тих же підданих: влітку три дні на тиждень, весною орати по два дні; три дні орати переліг і три дні двоїти... Бідніші відбувають такі повинності: грішми 20 польських грошів, від кожного диму по курці, влітку працювати один день на тиждень і зимою також один день...

З цих маєтків хлопи і ще бідніші городники мають такі повинності: грішми півзлотого, по курці з диму, влітку робити один день на тиждень, також і зимою... Оренда горілчана з усяких напоїв — мед, пиво і з млина, яка становить на рік 50 злотих...

*Архив Юго-Западной
России. — Ч. VII. —
Т. 1. — С. 414-416.*

НАЦІОНАЛЬНИЙ ГНІТ НА УКРАЇНІ

...У великих містах церкви запечатані, церковні маєтки зруйновані, в монастирях замість монахів тримають худобу. Перейдемо до князівства Литовського: там у прикордонних з боку Москви містах робиться те саме. В Могильові і Орші церкви запечатані, попи розігані. В Пінську зроблено те саме. З монастиря Лещинського зробили корчму...

Придивись ще до образ і нечуваного гноблення — хіба не гноблення народу нашого руського те, що крім інших міст, робиться у Львові? Хто додержує грецької віри і не перейшов в унію, той не може проживати в місті, міряти ліктем і квартою і бути прийнятим у цех; не дозволяється проводити за церковним обрядом тіло померлого жителя міста і відкрито приходити до хворого з тайнами божими. Знову ж — хіба не гноблення у Вільні, при тому нечуване: коли хочуть тіло померлого поза замком провозити через замкову браму, через яку проходять і проїжджають євреї й татари, то вони цю браму зачиняють і тіло доводиться проносити через іншу браму, яка служить для вивозу міських нечистот; бідняки не можуть добути чистої води, через це виникають великі позови (prajudicium), бо всякій халупі дозволяють мати трубу для води, а велика площа (частина міста) і багато будинків не мають жодної труби, хоч відомо, що вона була і сліди її є.

Крім того, монахів, які не пристали до унії, уніати хапають по Новогрудку і по інших містах, роздівають на вільному шляху і заарештовують...

З невинних людей незаконно стягають грошові суми. Коротко сказати: давно вже великі й нечувані утиски терпить наш руський народ як у Короні, так і у Великому князівстві Литовському.

*Історія України в до-
кументах і матеріалах. —
Т. III. — С. 55-56.*

ПОХІД ПОВСТАНЦІВ ПІД ПРОВОДОМ СЕВЕРИНА НАЛИВАЙКА НА ВОЛИНЬ І В БІЛОРУСІЮ (1595 — 1596 рр.)

У тому 1595 р. козак Наливайко, зібравши військо козаків, перш за все об'явився був на Поділлі, у Волохах, вдерся був і в Турецькі землі, потім, повертаючись до Польщі, сплюндрував маєтки пана Калиновського, мстячись за те, що колись, ще, здається, батьком Калиновського, повішано було його, Наливайкового, батька. Цим уже розлючений ішов він до Луцька, в час ярмарку, де біскуп, із знатнішою шляхтою виїхавши, умовляв його і мирив його з містом, а також купці, зібравши кілька тисяч злотих, і все ж не обійшлося без збитків і шкод; звідти ще більш розлючений подався він на Полісся, аж до Петриковичів, так уже свавільно все чинячи і навколо посилаючи, подарунки йому давати наказуючи, і давали; тільки із Слуцька затримано було, і швидко ж він ускочив у Слуцьк листопада 6 дня і був там немало... Для того послав був Наливайко полковника Мартинка (котрим дуже дорожив, бо був він чоловік серця великого) до Копиля з п'ятистами козаків, який випадково там натрапив на гайдуків паца воеводи віленського, які, вскочивши до млина і до спусту під мостом, оборонили прохід до міста і так справно козаків настріляли і Мартинка вбили, що сила їх (козаків) на плацу (загинула), а взявши, назад відступивши, по дорозі в хворостах залишилися, а інші, будучи пораненими, в огонь скакали і згоріли, бо стайню дворову, що коло того млинка була, були запалили, так що дуже мало їх до Слуцька вернулося. Наливайко, стривожений цим нещастям і розуміючи, що зібрані з Клецка панове мали напасти на нього у Слуцьку, зараз після того, як тих у Копилі було 25 листопада розбито, він на третій день, листопада 27, вечором вибравшись із Слуцька, до Омговичів знову на Полісся вибрався і потім, грудня 13 здобув силою Могилів, місто і замок, спустошив, зруйнував, спалив... Наливайко ходив потім понад річкою Дніпром униз, але потім, кинувшись із Рогачова за якимись справами, заскакував знову до Петрикевичів... з Петрикевичів, бувши в Турові і в Городку більше, подався до Висоцька і на Волинь. Лобода також, повернувшись від Шацька, йшов туди ж Київщиною до Наливайка.

Мемуари, относящиеся к истории Южной Руси. — Вып. II. — К., 1896. — С. 32-33.

ПОХІД ДОНСЬКИХ І ЗАПОРІЗЬКИХ КОЗАКІВ НА ТРАПЕЗУНД ТА ІНШІ ТУРЕЦЬКІ МІСТА (1625 р.)

У нинішнім 1625 р. восени ходили на море донських козаків тисячі зо дві та з ними ж, каже, на морі пристали в 300 стругах і 10000 запорозьких черкас.

І ті, государ, донські козаки і запорозькі черкаси ходили морем в суднах війною під турецькі міста і взяли турецьких три міста поморських: Трапезон, а інших міст назв не запам'ятали¹. І тих донських козаків на морі турецькі люди, прийшовши на каторгах, побили з 500 чоловік кращих людей та запорозьких черкас побили з 800 чоловік. І з моря, каже, государ, останні донські козаки прийшли на Дон до себе в містечка.

¹ Під час походу запорізькі козаки оволоділи містами Трапезунд, Балаклава і Кафа

А після них, государ, скоро прийшло на Дон до козаків з моря ж запорозьких черкас з 500 чоловік і зазимували в козаків на Дону.

Та вони ж, каже, государ, чули в розмові від козаків на Дону, як у минулому 1624 р. після літа пішли із Запорожжя на море запорозькі черкаси війною під турецькі міста. І в той, государ, час, зібравшись, багато польських людей приходили війною на Дніпро, на містечка запорозьких черкас, і багато черкаських містечок зруйнували і запорозьких черкас побили.

Воссоединение Украины с Россией. — Т. I. — М., Изд-во АН СССР, 1953. — С. 61.

СТАТУТ ЛЬВІВСЬКОГО БРАТСТВА (1586 р.)

Сие богоугодное законное братство выше писанное и ниже реченные обычая повинны так держати:

1. Сошедшися на день уреченный в дом выбранный, любовию и тихостию, друг друга честью болша себе творяще, промышляюще добрая пред Богом и человеки: «Аще бо кто о своих не промышляет, веры отвергся и неверного горши есть».

2. А мають ся сходити за обысанием знамене братского в четыре недели, или як потреба и час приличится, и повинен кождый брат в чотыри недели полгроша дати до скринки братской.

3. А кто бы хотел вступити в сие братство, или мещанин, или шляхтич, или предмещанин, или посполитых людей вшелякого стану, як тутешний, так сторонний, — маеть дати вступного грошей шесть.

4. А который бы брат мешкане мел далекое от сего братства, тогды в рок по шести грошей мает давати до скринки братской.

5. А брата сполне кожного року мают выбирати з межи себе старших чотыри брата, поручаючи им все старейшинство церковного братства...

12. Сходячися до сего братства, в справах упорочившихся, книги законные почитати и друг другу с послушанием вешати...

18. Который бы брат яковую справу мел, а не умел бы своей речи справити, волно ему взяти двох братов на пораду и на помощь...

23. А которому бы брату помагали в напастях, в бедах позычаючи ему пенязей, не мають от них лихвити; а позычатъ мають не на захованя смотречи, ани тым, которые хотять быти богатши, але которые болши недостатки терпятъ с допущения Божего.

Памятники Киевской комиссии для разбора древних актов. — Т. III, отд. I. — К., 1898. — С. 5-6.

СТАТУТ ЛУЦЬКОЇ БРАТСЬКОЇ ШКОЛИ (1624 р.)

Артыкул I

Даскал, или учитель сея школы, мает быти благочестив, разумен, смиреномудрый, кроток, воздржливый, не пияница, не блудник, не лихоимец, не гневлив, не завистник, не смехостроитель, не срамословник, не чародей, не басносказатель, не пособитель ересем, но благочестию поспешитель, образ благых во всем себе представляюще. И в сичевых

добродетелю да будут и ученицы, якоже учитель их. Такому учителю кождый, приводячий и даючий сына на науку, мает взяти з собою суседа едного, или двою: «да при устех двою и триех свидителей станет всяк глагол», и чинити с даскалом постановене о науцех и в всем порядке, ведле реестру сего ниже писаного. И мает ему напервей той реестр прочитатись, абы ведал, яковым способом будут сына его учити, и яко бы ему мел в том порядке не перешкажати, але помагати всяким способом деткам, ку науце и послушенству даскаловому приводячи, як правдивый отец, хотячи потеху і по праце благий плод видети, и мает в реестр по обычаю вписатись..

А р т ы к у л 19

...Школы словенское наука починается: Непервей научившись складов литер, потом грамматики учат, при том же и церковному чину учат, читаню, спеваню. Так же учат на каждый день, абы дети един другого пытал погрещку, абы ему отповедал пословенску, и тыж пытаются пословенску, абы им отповедано по простой мове. И тыж не мают з собою мовити простою мовою, ено словенскою и грецкою. А так ныне тому учатся, до больших приступаючи, к диалектице и реторице, которые науки пословенску переведенные; русским языком списано диалектику, и реторику, и иные философские писма, школы належачие.

*Памятники Киевской
комиссии для разбора
древних актов. — Т. I. —
К., 1898. — С. 48-54.*

ОБ'ЄДНАННЯ ЛАВРСЬКОЇ ШКОЛИ З КИЇВСЬКОЮ БРАТСЬКОЮ ШКОЛОЮ (1632 р.)

Ми, Іван Петрижицький — гетьман, осавули, полковники і все військо його королівської милості запорозьке, бачачи, що їх милості панове отці і пастирі наші, все духовенство православне разом із старшим і зверхнішим своїм його милістю паном отцем митрополитом кір¹ Ісаєм Копинським, а також їх милості панове шляхта, громадяни воеводства Київського і всі інші, вписані до братства Київського православного, що підлягає святійшому архієпіскопові константинопольському патріархові вселенському, при церкві святого богоявлення в Києві уфундованого² однодушно і одностайно просили превелебного його милість пана отця кір Петра Могилу, воеводича³ земель молдавських, що в цей час є архимандритом Печерського Київського (монастиря), щоб школи, як його милість у монастирі Печерському Київському на підтримку всього православ'я східного заснував, і вчителів, що в них є, а також братію цього монастиря Печерського Київського перемістити зволив до Києва на місце при церкві святого богоявлення братській Київській... як на місці, більш придатному для виховання учнів, визнали також і ми, все вищеназване його королівської милості військо запорозьке, що це була б святолюбива⁴ справа і для всієї церкви православної дуже потрібна і корисна, якби відповідно до прохання вищеназваних їх милостей станів людей⁵ школи

¹ Найвищий духовний сан.

² Заснованого.

³ Син молдавського воеводи.

⁴ Свята, побожна.

⁵ Духовного і світського.

ті на місці вищеназваному при церкві братській Київській були засновані.

*Памятники Киевской
комиссии для разбора
древних актов. — Т. II. —
К., 1898. — С. 418-421.*

СТАНОВИЩЕ НАРОДНИХ МАС НА УКРАЇНІ ТА ІХ ПОВСТАННЯ (1666р)

Гетьман Бруховецький возвритися з Москви... обдарен пребогато, і привіз з собою воевод великоросійських во вся начальнішія гради українськія... От тих же воевод послані билі в меншіе гради і надлежащие к ним уїздніе села прикажчики; також-де постановили ціловальщиков, то есть присяжних зборщиков, которіе взимали по торгах і ярмарках со всякої проданої і купленої вєщі от козака і мужика пошлину, — так приліжно того смотра і істязуя з кріпким зіло утисненієм, что ні єдина копійка мимо їх руки нігде не пройшла. А воеводи по всій Україні в свою область всіх граждан і все посольство — людей земледільцев приемши, наложили дань со всякого плуга по осьм осьмачок жита осипу і по п'ять золотих грошей, а от коня полкопи грошей і осьмачку жита давати.

Того ж (1666) году, по весні, прислані бяху з Москви во всю Україну спищики, которіе всіх людей по градїх і селах — всякого, всякого чоловіка і художника до нищетнійшого і кто сколько синов імієт і кто чим промишляєт і куплю дієт, какою землею, заводами і угодїями владїєт, мельниці, стави, винниці, броварі, солодовні, пасіки, хутори переписавши, от всего то́го дань давати наложили.

Того ж году, в єсени, повстали бунти на насланіє воеводи за великіє їх здирства і напасті і переписі, і в началі переяславськіє козаки насланого їм от Бруховецького полковника Дацька... убили і под Переяславський замок но́щю билі під'їхали... Град бил сожен...

*Летопись Григория
Грабянки. — К., 1854. —
С. 190-191.*

АНДРУСІВСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР (січень 1667 р.)

На стороні його королівської величності — від Дніпра, що під Києвом, і через весь той край до Путивльського рубежу ніякого міста чи містечка, ні волості у володінні... від нинішнього часу і дня належати не буде... А внизу по Дніпру (земля), що називається Запороги, і тамтешні козаки... мають бути в послушенстві під охороною і під високою рукою обох великих государів... Місто Київ... на сторону... Рєчі Посполитої має бути відданий... через два роки, від нинішнього договору рахуючи...

*Полное собрание за-
конов Российской импе-
рии. — Т. I. — СПб.,
1830. — С. 658-660.*

«ВІЧНИЙ МИР» МІЖ РОСІЄЮ І ПОЛЬЩЕЮ (квітень 1686 р.)

...Договорилися ми і постановили, що всієї Малої Росії цієї сторони Дніпра... містам і землям і місцям... з усіма своїми повітями, селами і поселеннями... як вони до цього часу за перемирним договором на стороні

їх царської величності перебували, так і тепер залишатися мають на стороні їх царської величності на вічні часи; ...а за Дніпром-рікою Київ має залишатися також на стороні їх царської величності... Вниз ріки Дніпра, що називаються Запороги, козаки, що живуть на Січі, і в Кодаку... мають бути... у володінні і в державі... їх царської величності...

...А що... між нами виникло утруднення про ті розорені міста і місця, які від містечка Стаек, вниз Дніпра по ріку Тясмин (лежать), а саме: Ржищів, Трехтемирів, Канів, Люшни, Сокольня, Черкаси, Боровиця, Бужин, Вороньків, Крилов і Чигирин... тоді, царської величності ближні бояри і думні люди, погоджено цю статтю так обміркували і постановили, що ці міста залишатися мають пустими, таж, як вони тепер є?..

Полное собрание законов Российской империи. — Т. II. — СПб., 1830. — С. 773-775, 776.

СПУСТОШЕННЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст

...Видел на разных там местцах много костей человеческих, сухих и нагих, только небо покров себе имущих, и рекох в уме: кто суть сия? Насмотревшиися, поболех сердцем и душою, яко красная и всякими благами прежде изобиловавшая земля и отчизна наша Украина в пустыне оставлена, и посленцы ее, славные предки наши, безвестны явишаси...

*Самоил Величко
Летопись событий в
Юго-Западной России в
XVII в. — Т. I. — К.,
1848. — С. 5.*

ОСВІТА НА УКРАЇНІ (XVII ст.)

Починаючи з цього міста (Рашкова) і по всій землі руських, тобто козаків, ми помітили прекрасну рису, що дуже здивувала нас: всі вони, крім небагатьох, навіть більшість їхніх жінок і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб і церковні співи... Всякий базар і містечко в землі козаків має багато жителів, особливо маленьких дітей. Кожне місто має, може, до 40, 50 і більше тисяч душ; але дітей більше, ніж трави, і всі вміють читати, навіть сироти...

Історія України в документах і матеріалах. — Т. III. — С. 265.

ПРИЧИНИ ПОВСТАННЯ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ,
ВИКЛАДЕНІ НИМ САМИМ
ЛИСТ ДО СТАРОДУБСЬКОГО ПОЛКОВНИКА
ІВАНА СКОРОПАДСЬКОГО

Мій ласкавий приятелю, пане полковнику стародубівський!

Нехай буде відомо вашій милості те, що ми, гетьман, бачачи Вітчизну нашу Малоросійську, що приходить до крайньої згуби, коли ворожа нам здавна сила московська те, що поклала була від багатьох літ при всезлобному своєму намірі, тепер почала досягати із занепадом останніх прав та вольностей наших, коли без жодного з нами погодження, почала забирати малоросійські городи в своє посідання, людей наших, пограбованих і до кінця знищених, із них повиганявши, а своїми військами осаджувати. І нехай би те чинили в полках Стародубському, Чернігівському та Ніжинському, маючи й вигадуючи з притаманної собі хитрості брехливі причини, начебто те чинять для оборони від наступу шведських військ, але й біля дальних міст, куди шведські війська не мислять ніколи наступати, заходилися були, як до Полтави з Білгорода ординовано два полки. І над іншими містами те б виповнилося, коли б ми, за звичною нашою горливістю до Малоросійської Вітчизни, тому їхньому лихому намірові не запобігли. А до того не тільки маємо від зичливих приятелів таємні перестороги, але й самі те явними доказами бачачи і щлковито відаючи, що нас, гетьмана, генеральну старшину, полковників і весь керівний склад Запорозького війська, хочуть за притаманними їм звабами до рук прибрати і запровадити у тиранську свою неволю, ім'я Запорозького війська згладити, а козаків у драгунію та солдат перевернути, народ же малоросійський навіки віддати у рабство. І коли б не господь поміг од тиранських їхніх рук врятуватися, то, певне, й той би їхній намір ворожий дійшов би до здійснення, адже ні для чого іншого Олександр Меншиков та князь Дмитрій Михайлович Голіцин зі своїми військами до нас поспішали, ні для чого іншого звабами своїми спершу з військом, а потім і так само і зі старшиною до обозів своїх московських вабили, тільки щоб нас усіх могли забрати у тяжку неволю (а не дай Боже!) і тиранські муки. Бачачи понад те, що Московська потенція безсила і невоєнна, на завжди втечею рятується від непоборних шведських військ, прибігла сюди не боронити нас від наступу тих-таки шведських військ, але вогнем, грабунками і немилосердним мордуванням прийшла руйнувати, а міста відбирати в своє посідання; ми ж тож удалися за згодою і спільною постановою спільно з панами генеральними особами, полковниками та старшиною всього Запорозького війська в непоборну потенцію найяснішого короля його милості шведського, маючи непосоромну надію у всемогутньому Бозі; єдиному заступнику ображених, що любить правду і ненавидить лжу, що його королівська величність завжди оборонить щасливою зброєю від того московського тиранського іга Вітчизну нашу Малоросійську і Запорозьке військо звільнить, а забрані наші права та вольності не тільки поверне, але із загальною користю і з безсмертною славою Запорозького війська на майбутній вік примножить і розширить, у чому нас утвердив і упевнив своїм ніколи не змінним королівським словом і даною на письмі асекурацією¹. За чим і ваша милість, оскільки є правдивий своєї Вітчизни син, не зичачи їй крайньої погібелі, знищення та руїни, берися до єдиної з ними всіма згоди і до спільної оборони тієї ж своєї Вітчизни; також дбай усіма способами, за даним тобі від Бога розумом та мистецтвом, викоренити московське військо із Стародуба, згодившись щодо того

¹ Асекурація — забезпечення.

із панами полковниками переяславським та ніжинським, певний того будши, що московська сила нічого не зможе там вашій милості та місту Стародубу зашкодити, бо вона невзабарі буде зброєю королівської величності шведської загнана у свої межі. А коли б ваша милість до викорінення того московського гарнізону, що лишається у Стародубі, стільки сили і способу не мав, то радимо вашій милості звідтіля іти і поспішати до боку нашого з товариством у Батурин, аби не потрапив із невіджалованим нашим жалем у московські руки. Того від вашої милості повторно і пильно жадаючи, зобов'язуючи й наказуючи горливістю та любов'ю до Вітчизни, йому ж зичимо від господа Бога здоров'я.

Вашої милості зичливий приятель Іван Мазепа, гетьман і кавалер. Із Дигтирівки, 30 жовтня, 1708 року:

Іван Мазепа. Худож.-док. кн. — К.: Веселка, 1992, — С. 128-129.

ПРАКТИКУМ

орієнтовні групові та індивідуальні завдання учням, студентам з комплексної роботи над матеріалами навчального посібника

Уважно прочитати історичну оповідь, літературу до неї та відповідні документальні джерела і підготувати усну відповідь або письмове творче повідомлення з такого питання:

1) Що перспективного і цінного бачила княгиня Ольга у впровадженні християнства в Київській Русі?

2) Які сторони та здобутки культурного й духовного життя Київської держави допомогли Анні та Євпраксії у Франції і Німеччині стати захисницями людської гідності й релігійних норм моралі?

3) Як позначилося на сімейному й державному житті Роксолани її пам'ять про рідний край, долю українського народу?

4) Які обставини історичного життя українського народу спонукали Гальшку Гулевичівну на славнозвісну благочинну справу?

5) Які події, сторони життя українців знайшли втілення у піснях Марусі Чурай?

6) Що із родинного життя Марії Мазепи, близьких їй людей обумовило прихильність до знань, відданості справи церкви та її сина Івана?

7) Що визначило глибоку та мужню відданість видатних жінок X-XVII століття церкві, її законам і нормам?

8) Виділити й охарактеризувати спільність дій, характеру, які притамані діяльності видатних жінок України, X-XVII ст.

9) Використати усі матеріали навчального посібника для обґрунтування історичної ваги вчинків й здобутків та невикористаних можливостей видатних жінок України.

10) Кого із видатних жінок України і за яку конкретну справу чи дію у розвитку й захисті освіти, релігії ви виділите?

ПІСЛЯМОВА

Доля, діяння і вчинки видатних жінок України без сумніву є важливим чинником вітчизняної історії. Як гідні й характерні представниці свого історичного часу, вони вклали енергію розуму, душевного неспокою й відданості рідній землі, щоб сприяти її суспільному прогресу, збереженню самобутності й традицій української спільності. Впродовж семи століть неперсичні представниці чарівної статі вносили в історичну скарбницю українців цінний досвід державного будівництва та керівництва. На терені національної культури було ними здійснено вікопомні вчинки. Українські жінки відомі як незмінні прихильниці та захисниці сумління, ширості в стосунках. Цим обумовлена їх боротьба за розвиток та піднесення суспільної ваги православної церкви, зміцнення її впливу на внутрішнє життя українців, особливо в складні, напружені часи вітчизняної історії.

Життєві шляхи видатних жінок української землі стали визначним явищем у всесвітній історії. Всупереч несподіваним, несприятливим обставинам їх особистих судеб, вони знаходили достатньо сил, щоб збороти важкі умови перебування в чужих країнах, а в подальшому виходили на провідні ролі в найрозвиненіших країнах Середньовіччя і позитивно впливали на державне життя, культурний й духовний світ інших народів.

Великий вклад цих жінок в історію людства не зможуть поховати навіть події наступних століть. Їх життя для прийдешніх поколінь — свіжий подих могутніх справ історичних особистостей. Пізнання спадщини державних, культурних, релігійних діячок минулого допомагає сучасним громадянам України обрати шлях служіння своїй Батьківщині.

З М І С Т

Передмова	3
Ольга, велика княгиня Київська	7
Анна Ярославна — королева Франції	13
Євпраксія — імператриця германська	19
Роксолана	23
Благодійниця Гальшка Гулевичівна	29
Легендарна піснярка	34
Мати великого гетьмана	40
Документальні джерела	45
Практикум	59
Післямова	60

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Матрос Аніслав Антонович
ВИДАТНІ ЖІНКИ УКРАЇНИ
X-XVII ст.

Редактор Т. С. Завгородня
Художній редактор В. І. Хворост
Технічний редактор В. М. Саранча
Коректор Г. І. Давиденко

Здано на складання 25.01.95. Підписано до
друку 20.06.95 р. Формат 84x108 1/32. Папір
друкарський. Гарнітура літературна.
Друк офсетний. Ум. друк. арк.
Ум. фарбо-відб. Обл.-вид. арк.
Зам. № 464.

Видавництво «Січ»,
320070, м. Дніпропетровськ,
просп. К. Маркса, 60.

Криворізька міська друкарня,
324050, м. Кривий Ріг, пр. Металургів, 28.
Ціна договірна.

Магрос А. А.

М 34 - Видатні жінки України X-XVII ст. — Дніпропетровськ:
Січ, 1995. — 64 с.

ISBN 5-7775-0593-.

У нарисах висвітлюються обставини особистого життя, напрями політичної, державної та громадської діяльності славетних жінок української землі у X-XVII ст.

Книга для читання з історії України.

ББК 63.3 (4 УКР) 4.

1805080000_000

М

219_95

Помічені зауваження до тексту навчального посібника
«Видатні жінки України, X—XVII ст.»

Стор. посібника	Надруковано	Слід читати
с. 3	містам	містами
с. 5	в XVI—XVIII ст	в XVI—XVII ст.
с. 12	.....вміщені на стор.	.....вміщені на стор. 45—48
с. 18	.....вміщені на стор.	.....вміщені на стор. 48
с. 21	У 90-х роках III ст.	у 90-х роках XI ст.
с. 22	С. Розанов	С. Роданов
с. 22	.....вміщені на стор.	.....вміщені на стор. 48
с. 28	.....вміщені на стор.	.....вміщені на стор. 51—52, 56
с. 33	.....вміщені на стор.	.....вміщені на стор. 48—55
с. 39	.....вміщені на стор.	.....вміщені на стор. 49—51, 55—56
с. 41	.....щоб стали вони ос- новою.....	.....які б стали основою
с. 44	.....вміщені на стор.	.....вміщені на стор. 51, 53—58.
с. 60	.....культурних.....	.....культурних.....